وەزارەتی یەکەمی

سەی ئەوڕەحمانی نەقیبو مەسەلەی کورد[1]

بە هاتنی فەیسەڵ بۆ عێراق حکومەتی موەقەتی سەی ئەوڕەحمانی نەقیب کەوتە بزوتنەوەوە. بۆ هەڵبژاردنی فەیسەڵ بە مەلیك ئەبو مەجلیسی دامەزرێنەر[2] کۆ بکرێتەوەو پرسی خەڵق بکرێ. لەم بابەتەوە لە بەینی وەزارەتی نەقیبو

[1]بەشی پێنجەم

تکایەك و ڕاستکردنەوەیەکی بچوك

بەر لە هەمو شتێك تکام لە خوێنەرە خۆشەویستەکان ئەوەیە لەو هەمو کەمو کورتیو چەوتیو هەڵانەم ببورن کە لە چوار جزمەکانی پێشو و ئەوانی ترا کە بە تەمام لەچاپیان بدەم بەر چاویان کەوتوەو ئەکەوێ. ئەمەوێ باش بزانن کە من یەکێکم لەوانە کە لە ڕەخنە زیز نابمو بە دڵێکی خاوێنەوە بەرەو پیری ئەکەمو تا بتوانم هەوڵ ئەدەم کەڵکی لێوەرگرم. ئنجا ئەمەیە کە ئەبێتە هۆی کەمتەرخەمی. هۆی لەسەر ڕۆیشتنو پاڵ بە بەرهەڵستەوە نانو نوسینی بێ وچان. چونکە هیوام زۆرە بە چاولێپۆشینو لێبوردنی برا کوردە خۆشەویستو بەڕێزەکانمو هەمو شتێکی ترم بەلاوە سوكو ئاسانە.

هەڵەیەکی ڕابوردو: لە جزمی چوارەمی یادداشتا وتومە "شێخ محەمەدی بەرزنجی قازی" بو (واتە قازی چەمچەماڵ بو). بەڵام ڕاستەکەی ئەمەیە کە قازیی چەمچەماڵ سەید عەلی کوڕی شێخ محەمەدی بەرزنجی بو. من نەئەبو ئەم هەڵەیە بکەم. چونکە شێخ محەمەدی بەرزنجی (پڕ قەبرەکەی لە نور بێ)، لە زەمانی حکومەتی عوسمانی لە مەکتەبی ڕوشدییەی عەسکەری مامۆسای خۆم بو و قەواعیدی عەرەبی پێ ئەخوێندین. ئنجا *سەید عەلی* قازی چەمچەماڵو *سەید ئەحمەدی بەرزنجی* مودیری ئەمنی عامی زەمانی شێخ مەحمودو مورەخەصی بۆ پاریسو *شێخ قادر* کە ئیمڕۆ عەقیدە لە جەیشی عێراق، هەرسێکیان کوڕی شێخ محەمەدی ناوبراون.

ڕەفیق حیلمی
١٩٥٧/٤/٦
بەغدا: بستان الخس
١/١٧/٤٦٩

[2] مەجلیسی تەئسیسی.

دائیرەی مەندوبی سامیا هەندێ نامە ئاڵوگۆڕ کرا، کە پەیوەستی بە مەسەلەی کوردیشەوە هەیەو لەبەرئەوە ئەیخەینە بەرچاوی خوێنەرەکان. ئەتوانین بڵێین کە زۆری کوردەکان –تەنانەت زۆر لەوانە کە لە مەجلیسی دامەزرێنەرا بون بە ئەندام– ئاگایان لەو نامانە نەبوەو ئەگەر هەندێکیان –بە هەڵێك بەرچاوی کەوتبێ و یا ئاگای لێ بوبێ– وەکو بۆمان دەرکەوتوە چاوی لێ نوقاندوەو گوێی لێ کەڕ کردوە، واتە لەوانە نەبوە کە بۆ کوردو دواڕۆژی قەومەکەی تێ بکۆشێ و دەماخ بسوتێنێ! چونکە لە کوردستانی عێراقا ئەوانەی کە ناوچەی کۆمەڵایەتییان ماوەی ئەدان بۆ نزیککەوتنەوە لە سیاسەت –ناڵێم هەمویان– بەڵام لە چوار بەشا سێ بەشیان لەو جۆرە پیاوانە بون کە بۆ خۆگرتن بەرامبەر بە میللەتی کورد کە تا ئەهات چاوی ئەکردەوەو لە حەقیقەتی ئەوان ئەگەیشت"و بۆ پارێزگاری ناوچەکەیان کە لە ڕێی ڕاستیو خزمەتو خۆبەختکردنەوە دەسیان نەکەوتبو، ئەبو بە ئینگلیزەکانو کاربەدەستەکانەوە بنوسێن. لەبەرئەمە دیارە کە ئەو جۆرە سیاسییانە هیوای ئەوەیان لێ نەئەکرا ناوچەی خۆیان بۆ خزمەتی وڵات بەکار بێننو قازانجی ئابوریو سیاسییان لە ڕێی قازانجی کۆمەڵو میللەتا بەخت بکەن. لەبەرئەمە مەسەلەی کورد هیچ وەختێك –بە تایبەتی لە عێراقا– لە سەر دەسی ئەوانەوە نەڕۆیشتوە کە دڵسۆزی قەومەکە بنو زۆرتر ئەو جۆرە سیاسییانە لەم مەسەلەیە نزیك خراونەوە کە مەبەسیان لە کوردایەتی خزمەتی ئینگلیزو قازانجی خۆیان بوە. هەر لە ڕوی ئەم سیاسەتەشەوە بو کە دوای موئتەمەری لەندەن هەر هەوڵو تەقەلایەك لە لایەن ئینگلیزەکانەوە لە کوردستانی عێراقا ئەدرا سەری نەئەگرتو لە سنوری تاقیکردنەوەی تەگبیرێ تێ نەئەپڕی کە لە ڕاستی زیاتر درۆی تێکەڵ کرابێ.

یەکێك لەو تەگبیرانەی ئینگلیز کە بۆ کەڵکلێوەرگرتنی خۆیان لە دواڕۆژا بیریان لێ کردبوەوە تێکەڵکردنی مەسەلەی کوردە لەگەڵ هەڵبژاردنی فەیسەڵی یەکەم بە مەلیك. واتە لە کاتێکا دەسکرا بە هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەرو بڕیار درا بە ئینتیخابی فەیسەڵ بە مەلیك بۆ عێراق وەکو لە سەرەوە

وتمان له بەینی دائیرەی مەندوبی سامی و وەزارتی نەقیبدا چەند نامەیەك ئاڵوگۆڕ كراو ئەم نامانە باسی دواڕۆژی قەومی كوردیشی تیا هەبو. بەڵام داخەكەم نەمانبیستەوە كە یەكێ لە سیاسییە جامبازەكانی كورد، لەو ڕۆژەدا بۆ كورد تێكۆشن. تەنانەت لەوانە كە بە ناوی ئەندامەوە چوبونە مەجلیسی دامەزرێنەرەوە، من بزانم یەكێكیان بە ناوی كوردەوە وشەی لە دەم نەهاتە دەرەوەو بۆ قەومەكەی دەماخی نەسوتاند. شتێكی نەكرد كە لەناو پەڕاوەكانی مەجلیسا بنوسرێ و یا لە لاپەڕەی مێژوی كوردا ببێتە هۆی ناوبردنی. لە ڕاستیا ئێمە نابێ لۆمەشیان بكەین. چونكە ئەو جۆرە ساسییانە كە ئینگلیز دروستی ئەكردن بۆ خزمەتی كورد نەئەهاتنە ناو. مەبەسی ئەوان تیجارەت بو. بە سیاسەتەوە كاسبیان ئەكرد. تەنیا مەبەسێكیان هەبو. قازانجی خۆیان. ئەمەیش لە خزمەتی ئینگلیزا دەس ئەكەوت. بەڵام سوپاس بۆ خوا بەو مێشكەوە كە هەیانبو خزمەتی ئینگلیزیشیان پێ نەئەكرا. لەبەرئەوە دوابەدوا لە نرخ كەوتن و بەشێكی گەورەیان لە شانۆی سیاسەت كرانە دەرەوە. لە هەردولا بون. كوردو ئینگلیزیان بە جارێ لەكیس چو. كاربەدەستەكان لە جێی ئەو مایەپوچانە دەستە سیاسییەكەی تریان پێگەیاند. بەڵام ئەمانە لە عاست نەتەوەی تازەو لاوە وریاو تێگەیشتوەكانا بە ئاسانی تەمسیلیان پێ نەكرا. تاقیكردنەوەو بەسەرهاتی ڕابوردو بە وێنەی دەرسێكی ڕەوان لە بیر نەچۆوە. هیواش ئەكرێ كە جارێكی تر، (لاو) شوێن ئەو جۆرە سیاسی یا جامبازانە نەكەوێ و بە هەڵە نەچێ!..

ئینگلیزەكانیش لەگەڵ كوردا هەروەكو لەگەڵ عەرەبەكانا كردویانەو ئەیكەن قەت بە ڕاستی نەهاتنە پێشەوەو دەسیان لە فرۆفێڵ هەڵنەگرت. و لەم ناڕاستی و فرۆفێڵە بە ئەنجام خۆیان لە كورد زیاتر توشی زەرەر بون. چونكە تا هیوایان بە لەشكری یۆنان بو و بە تەما بون لەشكرەكانی تورك لە ئاسیای بچوكا بەیاخی سپی هەڵكاو مستەفا كەمال لە ناوا نەمێنێ و بە ڕاستی بەدڵ دەسیان نەدایە دەس كورد. جاروباریش كە مەسەلەی كوردیان بیر ئەكەوتەوە مەبەسیان خزمەتی كورد نەبو. بەڵكو بە هۆی كوردە جامبازەكانی پیاوی خۆیانەوە شوێن

مەبەسێکی نهێنی ئەکەوتن کە قازانجی ئینگلیزی تیا بێ. تەنیا بۆ سەرکەوتنی خۆیان تێئەکۆشانو بۆ هەڵگەران بە کێوە بەرزەکانی ئامانجی بەریتانیادا لە شوێن جێگە پێئەگەڕان..

لەو وشانە کە مەندوبی سامی لە نامەکەیدا بۆ وەزارەتی عەبدولڕەحمان نەقیب ئەینوسێ، مەبەسی ڕاستی ئەو، پارێزگاری حەقی دواڕۆژی کورد نەبو. چونکە بە لای ئینگلیزەکانەوە وابو کە ئەگەر مستەفا کەمال لەناو ببەن موسڵ بێخاوەن ئەمێنێتەوە. نەشیان ئەویست کە ئەم وڵاتە بە پیتو بە بەرەکەتە بخرێتە سەر عێراق. چونکە نەیان ئەویست کە عەرەبەکان بەهێز بن. لەبەر ئەمە لەو ڕۆژەدا لە ژێرەوە بەرهەڵستیان ئەخستە ڕێی عێراقو داواکردنی موسڵ[٢]. باسی کوردستانی ئینگلیز بۆ ئەمە مابۆوە. کە تورك فەوتا، بەرامبەر بە عەرەبی عێراق بیکەن بە هۆی هەڕەشە. واتە لەژێر ناوی کوردستانا موسڵ جیا بکەنەوەو بیکەن بە هی خۆیان..

ئنجا کە مستەفا کەمال سەرکەوت –کوردەکان کە لە ئاسیای بچوكو لە عێراقا لاگیری تورکیان کردبو– هەروەکو ئینگلیز پشتی تێ کردن لە تورکیش لە ستەمو دوژمنایەتی بەولاوە شتێکیان چنگ نەکەوت. چونکە مستەفا کەمال –بەشێ لە قازانجی نەوتەکەی موسڵو بە بێدەنگبونی ئینگلیز لە مەسەلەی کورد– لەگەڵ بەریتانیا ڕێکەوتو دەسی لە موسڵ هەڵگرت..

بەڵام موسڵ ڕاستەوڕاست نەبو بە هی ئینگلیز، بەڵکو بۆ عێراق مایەوە. ئەوانەی خۆیان بە ئەرەستو دائەنێنو لە ژێرەوە زەردەخەنە ئەیانگرێ، ئەبێ بزانن کە ئینگلیزەکان لەچاو ئەو بەرنامەیە کە کێشابویان بە مەبەس نەگەیشتن. بەڵێ جێی ئینکار نیە تا بەینێ لەمەوپێش بەلای بەشی زۆربەی خەڵقی دونیاوە ئینگلیز بە مامۆستای سیاسەت دائەنرانو تەنانەت بەلای بەشێك لە کوردەکانی خۆمانەوە موعجیزاتیان ئەدرایە پاڵ. بەڵام بێتو کردەوەکانیانو ئەنجامی ئەو سیاسەتە کە تا ئیمڕۆ لە سەری ڕۆیشتونو ئەڕۆن بخەینە بەرچاو، واتە قازنجو

---

[٢] داواکردنی موسڵ نەك لە تورکەکان، بەڵکو لە ئینگلیزەکان. واتە بەریتانیا موسڵی بە هی خۆی دائەناو بە تەمای فەوتانی تورکو مستەفا کەمال بو.

زەرەرەکەی بۆ خۆیان و بۆ بەریتانیای گەورە لێك بدەینەوە بە ڕونی بۆمان دەرئەکەوێ کە بە تایبەتی لە شەڕی یەکەمی گێتی بەملاوە بە بێوچان بەرەو دوا ڕۆیشتون و لە هیچ مەبەسێکا بە ئامانج نەگەیشتون. وەکو هەندێ لە سیاسییەکان ئەڵێن خرەفاون. جارێ بە چەشنی پیرێکی خرەفاو و جارجار وەکو منالێکی تاقانەی دایك و باوك ناز ئەکەن و ورك ئەگرن. بەلاّم نە خۆخرەفاندنیان کەلکیان ئەگرێ نە ورکگرتنیان. لە هەمو لایەکی دنیا کەس نەما تێیان نەگاو پشتیان تێ نەکا.

با بیر بکەینەوەو بزانین کە کام جێ و لە چە کارێکا بە ئامانج گەیشتن و مەبەسیان چوە سەر؟ کەمێ لە خەیاڵ دور کەوینەوە. پەردەی ئیمان لە ئینگلیز لەسەر ڕو دامالێن و چاوێکی تیژو گەش بە دەوری خۆمانا بگێڕین و پەروامان لە مونافقیەکان نەبێ و ڕاست بلّێین! ئینگلیزەکان لە دوای شەڕی یەکەم چونە ئەستەمول، ئەنجامی تەقەلاکانی ئەوێیان چی بو؟ لەشکری یۆنانیان دروست کردو ناردیانە سەر مستەفا کەمال. ئەنجامەکەی بەچی گەیشت؟ ئەی هەڕەشەو گوڕەشەکانی لوئید جۆرج و کرزن لە موئتەمەرەکاناو تەقەلاکانی ئەم دو وەزیرە گەورەیەی ئینگلیز لە بابەت هاندانی دنیاوە بەرامبەر بە تورك، بە مستەفا کەمال چوە مێشکی کەسەوە؟؟ تەنانەت سوێندخۆرەکان واتە فەرەنسەو ئیتالیای هاوپەیمانەکانی خۆشی پێ هاندرا؟؟ توانی لە تورکیان هەلّگێڕێتەوەو لە یارمەتی تورك دوایان بخا؟؟ ئەو سیاسەتە کە لە کوردستانی عێراقا لە سەری ئەڕۆیشتن و مەبەسێکی بە شێخ مەحمودیان هەبو، سەری گرت و یا هەمو بە پێچەوانەی مەبەسی ئەوان هاتە دی؟.. بە کورتی لەو ڕۆژەوە تا ئەم ساتە لە کام لای گێتیاو لە چە کارێك و سیاسەتێکا سەرکەوتن؟ لە ئیرلاندەوە بگرە تا دورترین وڵاتی ڕۆژهەلات -چە سەربەخۆو چە دیل و ژێردەس- چە کارێ بە مەرامی ئەوان چوە سەرو کام بەرنامەیان سەری گرت؟ بەریتانیا -کە ڕۆژ لە ئیمپراتۆری ئەوا هەلّ ئەهات و ئاوا ئەبو- یا ئاوا نەئەبو- ئیمڕۆ لە کام قوژبنی گێتیا نرخێکی ماوەو یا بە چاکە ناو ئەبرێ؟ لە چە ولاّتێکا نۆکەری ماوە یا هەیە؟.. فیدائییەکانی

"قبریس" ئاگر لەسەر پشتی ئینگلیز ئەکەنەوە، لاوێکی نیشتمانپەروەری عەرەب واتە مەلیك حسێنی جوامێر گلۆپی مەلیکی بیابان بە چەشنی پشیلەیەکی گەڕ لە ولاتەکەی ئەهاوێتە دەرەوە. میسری ئازا دوای نوستنێکی نزیك هەشتا ساڵ لە ناکاوا تەکان ئەداو زنجیرەکانی ئەپچڕێنێ. لە ڕیزی دیلەکان ئەچێتە دەرەوە. هندستان، گەوهەری تاجی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا بەری خەباتە دورو درێژەکەی "گاندی"و "نەهرۆ" ئەچنێتەوە. ئەبێ بە دەوڵەتێکی سەربەخۆو هەرە بەڕێزی دنیا. پیاوخۆرەکانی ئەفەریقاو نەتەوە ڕەش و دواکەوتوەکان لێی هەڵئەگەڕێنەوە. لە عاست نەتەوەی بەرزو پیرۆزی ئینگلیزو سپییەکانا سەر بەرز ئەکەنەوە. لە عێراقا، لە ئێرانا، لە بەحرەین و کوێت و عەدەنا داوای کرێی لاگیری و دۆستایەتی لێ ئەکەن. ئیمامی یەمەن لە ڕویانا ئەوەستێ و شەڕێ تۆپ و فڕۆکەیان لەگەلا ئەکا. نەتەوە یەکگرتوەکان لەسەر قەومە بچوك و بێکەسەکان پەنجە ئەکەن بە چاویاو ڕێی دەسدرێژی لێ ئەبڕن. مەلیك سعود شەڕیان پێ ئەفرۆشێ و داوای فلانە جێ و فیسارە دورگە[٤]یان لێ ئەکا. تەنانەت ئێرلاندەی ئازاد لێی ڕاست ئەبێتەوەو ئەیەوێ ئینگلیز لە ئێرلاندەی ژێردەس بکاتە دەرەوە.

بە کورتی بەهەر لایەکا ئەڕوانی ڕەخنەیەو لە ئینگلیز ئەگیرێ. هەرایەو هەڵئەگیرسێ. خەڵقەو بە گژیا ئەچن. داوایەو لێی ئەکرێ. پیاوەو لێی ئەکوژرێ. حەقدارەو شکاتی لێ ئەکا. خاوەن داوایە ڕو ئەکاتە نەتەوە–یەکگرتوەکان[٥]. تەنانەت وا لەم ڕۆژەدا هەزاران هەزار کرێکار ئاژاوەیان ناوەتەوەو وەزارەتی بەریتانیایان خستوەتە گەرداوەی کەم و زیادی کرێ و هەر خوا ئەیزانێ کە ئەمە تەرازوی ئابوری ولات ئەخاتە چە وەستاوێکەوە؟! بەڵێ بێت و لە هەمو ئەمانە بنواڕین و بە بیرێکی بێلاگیری (حیادی) لێی ورد بینەوە بۆمان دەرئەکەوی کە –بە پێچەوانەی بیری ئەوانە کە لە باوەڕێکی تران و لایان وایە کە لاگیری ئەوان ڕەنگە ڕەش بکا بە سپی و یا شەو بکا بە ڕۆژ– سیاسەتی ئینگلیز لەگەڵ پێویستی

---

[٤] دورگە یا جەزیرەی پریم و یا (بریمی).

[٥] نەتەوە یەکگرتوەکان: امم متحده.

چەرخا ڕێك نەکەوتوەو ناکەوێو بە ڕاستی بەریتانیای گەورەی بەرەو پاش بردوەو ئەیبا. لە ناوچەی دەوڵەتە گەورەکان گەلێ دوری خستوتەوەو ئەیخا.. لەمە زیاتر لە سەری نەڕۆینو با بگەڕێینە سەر مەبەس:

دوای ئەوە کە ئەمیر فەیسەڵ گەیشتە بەغدا یەکەم کردەوەی وەزارەتی نەقیب کۆکردنەوەی مەجلیسی دامەزرێنەر بو. چونکە بۆ هەڵبژاردنی ئەمیر فەیسەڵ بە مەلیكو بڕیاردان لە بابەت ئەوەی کە بە چە جۆرێو لە چە وێنەیەکا ئەم هەڵبژاردنە ئەبێ لەناو میللەتا بلاو بکرێتەوە پێویست هەبو بە هەیئەتێکی وا کە نوێنەری هەمو تیرەو نەتەوەکانی عێراق بێ. قانونی هەڵبژاردن[٦]. هەر بۆ ئەم مەبەسە لە پێشەوەو لە لایەن لیژنەیەکی تایبەتیەوە دانرابو. ئەندامەکانی ئەم لیژنەیە لەوانە ڕێکخرابو کە لە مەجلیسی مەبعوسانی عوسمانیا ئەندامو لەم جۆرە کارانەدا شارەزا بون. بەلاّم وەزارەتی نەقیب ویستی کە لەم کارەدا بە دەسو برد بجوڵێتەوە. واتە وای بە باش زانی بۆ کۆکردنەوەی مەجلیسی دامەزرێنەر، کات لە دەس نەداو لە سەر قانونی ئەساسی بە چەندو چونو بگرەو بەردەوە خەریك نەبێ. بەلای وەزارەتەوە وابو کە دانانی ڕێو شوێنێکی تایبەتیو لە هەمو سەرێکەوە گونجاو لەگەڵ قانون[٧] ئەبێتە هۆی پەیابونی گێچەڵ[٨] لە کاتێکا کە وەزارەت لەو باوەڕەدا بو (ویستاو)ی ئەو ڕۆژەی وڵاتی عێراق وای ئەویست کە لە مەسەلەیەدا بە گورجی بجوڵێنەوە. دیوی دەرەوەی بیانوەکەی وەزارەت ئەمە بو. بەلاّم ئەوانەی کە لە دیوی ژێرەوەی سیاسەت ئاگادار بون ئەیانزانی کە هۆی گرنگترینی ئەم دەسوبردەو خێرا جولاّنەوەیە" مەسەلەی کورد بو. چونکە *بە پێی پەیمانی سەڤەر، کە تا ئەو ڕۆژە لە وێنەیەکی ڕەسمیا هەڵنەوەشابۆوە، کورد حەقی ئەوەیان هەبو کە بیر لە دواڕۆژی قەومەکەیان بکەنەوەو ئەیانتوانی کە بێ ترس بەرامبەر بە حکومەتە تازە دامەزراوەکەی عێراق بیروباوەڕی خۆیان بڵێن.*

---

[٦] قانونی ئینتیخاب.

[٧] گونجاو لەگەڵ قانون: موافقی قانون.

[٨] گێچەڵ: موشکیلە.

هەروەکو لە لایەن یەگرتنەوەو تێکەڵاو بون بە وڵاتی تازەوە بەرهەڵەستیان لەبەردەما نەبو ڕێی ئەوەشیان لێ نەئەگیرا کە داوای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بکەن و یا هیچ نەبێ مەیلی ئیدارەی موختارییەتێکی میللی بخەنە پێشەوەو داوای ئەو حەقانە بکەن کە لە لایەن دەوڵەتە سوێندخۆرەکانەوە[9] بەڵێن درابو بە جێبەجێکرانی و خرابوە پەیمانەکەی سەڤەرەوە.

ئنجا لەبەر ئەمە بو کە وەزارەتی نەقیب ویستی تا کوردەکان بیریان لەمە نەکردۆتەوەو یا –لەهەر لایەکەوە بێ– نەخراونەتە سەر ئەم بیرە، هەڵبژاردنی فەیسەڵ بە مەلیك، جگە لە عەرەبەکان لە لایەن هەمو تیرەو نەتەوەکانی عێراقەوە –بە تایبەتی کوردەکان– تا زوە بە ئەنجام بگاو بەبێ ئۆقرە ببرێتە سەر. واتە بڕیار درا کە ئەم هەڵبژاردنە بە کۆکردنەوەی دەنگی گشتی[10] جێبەجێ بکرێ. ئەم بڕیارە کە لە لایەن سیاسییەکانی عەرەبی عێراقەوە بە باش زانرا لە کۆبونەوەی ١١ی تەموزی ١٩٢١ ڕێکەوتی ٥ی زی قەعدەی ١٣٢٩دا مەجلیسی وەزیرەکانیش بڕیاری لەسەر داو بە هەمو عێراقا بڵاو کرایەوە. ئەم کردەوەیە کە دیارە وێنەیەکی وریایی و زرنگی سیاسییەکانی ئەو ڕۆژە بو، خەڵقی عێراقی خستە بەرامبەر ئەمری واقعەوە. ئەوانەی کە شارەزای دیوی ناوەوەی سیاسەت نەبون –وەکو هەندێ لە سەرەك عەشیرەتەکان و بەشی زۆربەی ئەهالی –وایان ئەزانی کە ئەم بڕیارە (قانونی)یەو ئەبێ سەرپێچیی لە عاستا نەکرێ. لەبەر ئەوە لە کاتێکا دەس کرا بە کۆکردنەوەی دەنگ. مەئمورەکانی ئیدارە وەکو موتەسەڕیف و قائیمقام و مودیرەکان و لە پشت ئەوانیشەوە مشاوەرەکانی سیاسی ئینگلیز، توشی هیچ جۆرە بەرهەڵەستییەك نەبون. ئەم کارە دژوارو گرنگەیان زۆر بە سوکی و ئاسانی بردە سەر. ئەوانەش کە لەبەر هەر هۆیەك بێ هەستی ورتەورتێکی ڕاست و درۆیان لێ ئەکرا، هەر لە پێشەوە دەمشیرین یا دەمکوت کرابون. بەڵام مەسەلەی کورد ئەمجارەش لە لایەن ئینگلیزەوە کرا بەژێر لێوەوەو بە ناو بۆ کوردەکان خۆیان

[9] دەولی حولەفا.

[10] تەصویتی عام.

هێشتەوە. بە مەبەسێك کە لە سەرەوە وتبومانو لە خوارەوەش دوبارە باسی ئەکەینەوە ناوی کوردو مەسەلەی ئەم قەومە خرابوە ئەو نامانەوە[11].

مەبەسەکەشیان "مەبەسی ئینگلیزەکان" ئەوە بو کە لە هەر کاتێکا ویستیانو تەنیا بۆ قازانجی خۆیان بەکەڵك هات مەسەلەی کورد زیندو بکەنەوەو لە ڕێی عەرەبەکانو حکومەتی عێراقا بیکەن بە بەرهەڵست. هەندێکیش کە خۆیان بە نمایندەی قەومی کورد دائەنا جوڵەیان لێوە نەهاتو لە ڕێی قانونەوە تەقەلایەکیان نەدا، چونکە زۆریان لەوانە بون کە شوێن سودی نەفسی خۆیان کەوتبونو بۆ دەسخستنی ئەمە ئەو ڕۆژەیان بە هەل ژماردبو. ئەوانەش کە لەم جۆرە نەبون کەم بونو بە یەکەوە نەئەلکانو یا بڵاوەیان پیێ کرابو و یا تەنگیان پیێ هەڵچنرابو.

جگە لەمە –داخەکەم– خۆپەسەندو ئەنانی بون، بیێ تەنزیمات بون، گیانی لێبوردنو چاولێپۆشینیان پەست بو. لەبەر ئەمە هیچیان پیێ نەکرا. لەوەش ترسیان هەبو، کە بێتو لە عێراق جیا بکرێنەوە بدرێنەوە بە تورکو یا ڕاستەوڕاست هەر لەژێر حوکمی ئینگلیزەکانا بمێننەوە. ئەو ئینگلیزانە کە دەستەیەك لە نۆکەرەکانی خۆیان بەولاوە ژیانیان لەو دوایی کورد کردبو بە ژار[12].

ئەمانە هەموی بو بە هۆی ئەوەی کە تەنانەت بەشێکی خەڵقی لیوای سلێمانیش دەنگ بدەن بۆ فەیسەڵو لە ئەنجامی دەنگی گشتیا بە لەسەدا نەوەدو شەشی ٩٦٪ دەنگەکانی هەمو عێراق بکریێ بە مەلیك[13]).

* * *

[11] نامەکانی کە لە بەینی دائیرەی مەندوبی سامیو وەزارەتی سەید ئەوڕەحمانی نەقیبدا ئاڵوگۆڕ کرابو..

[12] ژار: زەهر، ژاری مار: زەهری مار.

[13] تاریخ الوزارات العراقیة (مامۆستا عەبدولڕەزاق حسنی).

لە بەینی حکومەتی عێراق و مەندوبی سامی‌یا ئاڵوگۆڕی نامەو باسی مەسەلەی کورد:

لە کاتێکا سیاسییەکانی عەرەبی عێراق و ئەوانەی لاگیری فەیسەڵ بون تەقەلایان ئەدا کە بە دەنگی گشتی فەیسەڵ بکرێ بە مەلیکی عێراق. لە بەینی دائیرەی مەندوبی سامی و وەزارەتی نەقیبا لە لایەن هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەرەوە چەند نامەیەك ئاڵوگۆڕ کرا کە پەیوەستێکی گرنگی هەیە بە مەسەلەی کوردەوە. لەبەرئەمە وا لە خوارەوە کوردیەکەی ئەو نامانە ئەنوسین:

ئەمە وێنەی نامەیەکە کە بە ژمارە "١-٥٣٥" و مێژوی ٨ی تەموزی ١٩٢١ لە لایەن سکرتێری مەجلیسی وزەراوە بۆ فەخامەتی مەندوبی سامی عێراق[١٤] نوسراوە.

"فەخامەتی ڕەئیسی وزەرا ئەمری پێ کردم ئیشارەت بەو نامەیە بکەم بە ژمارە "س١٣١" و بە مێژوی ٧ی نیسانی ١٩٢١ نوسراوەو تکاتان لێ بکەم کە لە فەخامەتی مەندوبی سامی پرسیاری هۆی دواکەوتنی پێکهاتنی ئەو نیزامە موەقەتە بفەرمون کە بڕیار دراوە ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەری پێ هەڵبژێرێت. جگە لەمە فەخامەتی ڕەئیسی وزەرا وای پێخۆشە کە بزانێ داخۆ لە لایەن فەخامەتی مەندوبی سامییەوە بەرهەڵەستیەك هەیە بۆ بڵاوکردنەوەی نیزامی ناوبراو بە گورجییەك کە لە دەسەڵاتا بێ یا نەء؟".

حسین ئەفنان

سکرتێری مەجلیسی وزەرا

[١٤] نامەکە ڕاستەوڕاست بۆ مەندبوب نەنوسراوە. بەڵکو بە ناوی سکرتێری مەندوبی سامییەوە نوسراوە.

وەڵامی سکرتێری مەندوبی سامی

بە ژمارە "س د ١٦٣١" و بە مێژوی "٨ی تەموز ١٩٢١" لە وەڵامی نامەی ژمارە "١-٥٣٥" و مێژوی ٨ی تەموزی ١٩٢١دا ئەڵێم: فەخامەتی مەندوبی سامی زۆر پێی ناخۆشە بدوێ لەو دواکەوتنە کە لە بابەت بڕیاردان لە لایەن قانونی هەڵبژاردنەوە ڕوی داوە. دواکەوتنی کە لە بنچینەدا لەو گرنگیە پەیابوە کە هاتۆتە ڕێی دۆزینەوەی ڕێکخستنی جێبەجێکردنێکی وا کە لەگەڵ "پەیمانی سەڤەر"دا بگونجێ بۆ پێکهێنانی قازانجی[15] کوردەکان لەو سێبەرانەدا[16] کە تیا ئەژین. بە تایبەتی ئەم گرنگیە زیاتر لە تێکەڵ و پێکەڵی هۆزە جیاجیاکانی کوردا دەرکەوتوە کە لە لایەن ویستاوی (موقف) خۆیانەوە بەرامبەر بە حکومەت و بەرامبەر بە فەخامەتی مەندوبی سامی بەریتانیا پیشیانیان داوە. فەخامەتی مەندوبی سامی لەو هۆیانە ئاگادارە کە مەجلیسی وزەرای خستۆتە سەر هەوڵدان بۆ بڵاوکردنەوەی قانونی هەڵبژاردن و لەگەڵ ئەوەشا کە لە هەمو هەواڵێ ئاگادارە، دیسانەوە ئامادەیە بۆ جێبەجێکردنی ئەم قانونە، بە مەرجێك کە لە سێبەرەکانی کوردا "جڵەو"ی کار بدرێتە دەس خۆیان لەوەدا کە بیانەوێ تێکەڵ بن بەم هەڵبژاردنە و یا لێی دورکەونەوە و ئەمەش کار نەکاتە سەر بڕیاری دوایین یان لە ڕۆژی خۆیا لە بابەت ویستاویانەوە بەرامبەر بە حکومەتی عێراق. بە پێی هەواڵێك کە لە وەزارەتی داخلیەوە دەرچوە و بە مەندوبی سامی گەیشتۆتەوە فەخامەتیان ترسیان لەوە هەیە ئەو ماوەیە کە لە بەینی مێژوی بڵاوکرانەوەی قانونی هەڵبژاردن و کۆبونەوەی مەجلیسی دامەزرێنەرا تێئەپەڕێ زۆر بکێشێ و لە سێ مانگ کەمتر نەبێ. شکی تیا نیە کە ئەبێ مەجلیسی دامەزرێنەر تا زوە کۆبکرێتەوە و بۆ وڵات قانونێکی ئەساسی ڕێك بخا، بەڵام پێویستەکانی ئەهالی ڕۆژبەڕۆژ لە زیادبونایە بۆ دەسخستنی هەلێك کە حاکمی وڵاتی تیا دابنێ.

---

[15] پێکهێنانی قازانج: تەئمینی مەساڵح.

[16] سێبەر: کولگەی تورکی، مەنتیقەی عەرەبی.

مەرکەزی ئەم حاکمە بە پێی قانونی ئەساسی ئەچێتە ژێر قەیدەوە. بۆ گەیشتن بەمە بە گورجی ئەبێ ڕێگەیەکی ئاسان بدۆزرێتەوە کە مەبەسی پێ بێتە دی. فەخامەتی مەندوبی سامی ئامادەیە بۆ سوککردنی هەمو هۆیەك کە بۆ گەیشتن بە ئەنجامی پێویستی مەجلیسی وزەرا بە باشی ئەزانێ و داوای ئەکا..".

سی. سی. کاربت

سکرتێری مەندوبی سامی

ئەم نامەیە (واتە نامەی سکرتێری مەندوبی سامی) لە کۆبونەوەی ١١ی تەموزی ١٩٢١ ڕێکەوتی ٥ی زی قەعدەی ١٣٣٩دا لە مەجلیسی وزەرا خرایە موزاکەرەوەو بڕیار درا بە:

١-دۆزینەوەی ڕێگەیەکی سوك بۆ دانی هەل بە عێراقییەکان لە دەرخستنی مەیل و خوایشتی خۆیانا لە لایەن هەڵبژاردنی مەلیکەوە بۆ عێراق و لەسەر ئیقتراحی ڕەئیسی وزەرا هەر لەو کۆبونەوەیەدا بڕیار درا کە ئەمیر فەیسەڵ ناوی مەلیکی عێراقی لێ بنرێ. بەو مەرجە کە حکومەتەکەی دەستوری نیابی و دیموکراتی بێ و بە قانونەوە بەسرابێ. جگە لەمە بە دەنگی گشتی[١٧] بڕیار درا کە ئەمە بە هۆی وەزیری داخلیەوە بە هەمو ناوچەکانی حکومەتا بڵاو بکرێتەوە و لەم لایەنەوە چی پێویستە بیکا[١٨].

٢-مەسەلەی کورد: لەبەرئەوەی کە حکومەتی بەریتانیا بە پێی پەیمانی سەڤەر جڵەوی ئیختیار ئەداتە دەس کوردەکان و ڕێ ئەکاتەوە بۆ تێکەڵبون و یا نەبونی مەنتیقەکانی کورد بە مەسەلەی هەڵبژاردنی ئەندام و ناردنیان بۆ مەجلیسی دامەزرێنەر. مەجلیسی وزەراش وای بە پێویست زانی کە سەربەستی تەواو بدرێ بە مەنتیقەکانی کورد لە لایەن (ئیشتراك) کردن و یا نەکردنەوە بە پێی

---

[١٧] أتفاقی أرا و یا أصوات.

[١٨] (الوزارات العراقية. مامۆستا حەسەنی).

پەیمانی ناوبراو" بەو مەرجەی کە ئەمەش[19] لە دوارۆژا نەکرێ بە بیانو بۆ کوردەکان و هۆی نوساندنیان بە عێراقەوە. بەڵام حکومەتی عێراق پێی خۆش ئەبێ کە ئەم مەنتیقانە (مەنتیقەکانی کورد) تێکەڵ بەم هەڵبژاردنە بن و لە بەدەنی[20] عێراق جیا نەبنەوە.

٣-بە پێی ئەم دو بڕیارەی سەرەوە مەجلیسی وزەرا بەرهەڵستیەك نابینێ بۆئەوەی کە دەسبەجێ بەندەکانی نیزامی موەقەت بخاتە کارەوە بۆ هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەر[21]..

حسین ئەفنان

سکرتێری مەجلیس وەزەرا

کە ئەم بڕیارەی مەجلیسی وزەرا گەیشتەوە بە دائیرەی مەندوبی سامی، سکرتێری مەندوب بە ژمارە "٤٠-٥-١٢٣١" و بە مێژوی ١٣ی تەموزی ١٩٢١ نامەیەکی تری نارد بۆ سکرتێری مەجلیسی وزەرا. لەم نامەیەدا بە ئاشکرا دەرئەکەوت کە مەندوبی سامی لەم بڕیارە کوتوپڕەی مەجلیسی وزەراو لە بڵاوکرانەوەی ناونرانی فەیسەڵ بە مەلیکی عێراق بەم جۆرە کە بە بیرا نەئەهات واقی وڕمابو. لەگەڵ ئەوەشا کە ئسلوبی دیپلۆماسیو ئادابی سیاسەت وای هەڵئەگرت کە ئەو واق-وڕمانەی مەندوبی سامی لە دێرەکانی نامەکەدا دەرنەکەوێ و بە تەواوی دانی پیا نەنرێ، دیسانەو لە دێرەکانی دواپینی نامەکەدا ئەیوت: *"فەخامەتی مەندوب لەو باوەڕەدایە کە ئەم بڕیارە مەجلیسی وزەرا دەنگدانەوە[22]ی بیروباوەڕی میللەت بێ، بەڵام لە پێش ئەوەدا کە فەخامەتیان*

---

[19] واتە لە هەڵبژاردنی ئەندام بۆ مەجلیسی دامەزرێنەر ئیشتراك بکەن یا نەکەن.

[20] بەدەن: جسم.

[21] مێژوی وەزارەتەکانی عێراق، مامۆستا حەسەنی.

[22] عکسی صدا و یا إنعکاس.

بەڵێن بدەن و دان بەم بڕیارەیا بنێن[٢٣] پێویستە جارێ ڕاستەوڕاست بیری میللەت تێبگەن. لەبەرئەمە فەخامەتیان تکایان وایە لە مەجلیسی وزەرا کە ئەمرێك بۆ وەزیری داخلیە بنوسێ بۆ دانانی ئەو ڕێوشوێنە پێویستەو خۆیان بە باشی ئەزانن بۆ دەسکردن بە تەصویتی عام[٢٤]".

بەڵام لەگەڵ ئەم تکاو ڕاسپێرییە کە مەندوبی سامی کردبوی لە هەمو لایەکی عێراقا بڕیارەکەی مەجلیسی وزەرا لە بابەت بڵاوکرانەوەی ئەوەی کە فەیسەڵ بە مەلیك دانراوە، وا درایە قەڵەم کە مەسەلەیەکە بڕاوەتەوەو لەبەر ئەمە لە ئەنجامی تەقەلاو کۆششی مەئمورەکان و خاوەن کاروبارەکانا –چە کورد[٢٥] چە عەرەب– لە لایەن بەشی زۆری ئەهالی عیراقەوە بو بە مەلیك. لە دوای ئەمەو لە ڕۆژی (١٨ی زی حەجەی ١٩٣٩) لە حەوشی سەرای بەغدا تاجی مەلیکی نرایە سەرو ئەم کارە بە جۆرێکی ڕەسمی بڵاو کرایەوە.

* * *

عەرەبەکان دوای ئەوە کە تاجیان نایە سەر فەیسەڵ زۆری پێ نەچو هۆشیان هاتەوە بە بەراو بۆیان دەرکەوت کە بە هەڵبژاردن و دانانی مەلیك کار تەواو نەبوەو

---

[٢٣] ئیعترافی پێ بکەن.

[٢٤] بە تەصویتی عام: بە کۆکردنەوەی دەنگی گشتی.

[٢٥] لەم کاتەدا کە تەنانەت ئەندامە کوردەکانی مەجلیسی دامەزرێنەر لە بەغدا باسی کوردیان بە بیرا نەئەهات و لەگەڵ ئەمەدا کە بازرگانەکان و خاوەن ئەرازییەکان بە بیانوی کاروباری ئابورییەوە هەوڵی ئەوەیان ئەدا کە کوردستان بخرێتە سەر عێراق، و یا هەندێ کەس هەر بۆ ئەوە کە بەرهەڵست بێننە ڕێی ئەم حکومەتە تازەیەو یا بۆ مانەوە لەژێر ئیدارەی ڕاستەوڕاستی ئینگلیزەکانا تێئەکۆشان گەلێ لە سەرەك عەشیرەتەکان و گەورەکانیش بە هۆی هاندان و تێکۆشانی کۆمەڵە نیشتمانپەروەرەکانەوە کەوتبونە داواکردنی حەقی قەومی کوردو لەم بابەتەوە گەلێ مەزبەتەیان پێشکەشی جێگە بەرزەکانی خۆوڵاتی و بێگانەکان کردبو. و بە پێی پەیمانی سەڤەر وەکو ئەو وڵاتانەی تر کە لە ئەنجامی شەڕی گەورەی یەکەمی گێتیا لە دەوڵەتی عوسمانی جیاکرابونەوەو حکومەتی قەومیان دامەزراندبوو یا بەرەو سەربەخۆیی و ڕزگاری ئەڕۆیشتن، داوای سەربەخۆیی و دامەزراندنی حکومەتی کوردیان ئەکرد.

نەبڕاوەتەوەو بەری ئەو غەزاو شۆڕشە کە لە ڕێی میللەتو نیشتمانا هەڵیان گیرساندبو جاریَ دەسیان نەکەوتوە. وەزارەتی نەقیب کە دوای دانانی مەلیك بە پێی دەستور لە وەزارەت کشابۆوەو دوبارە هێنرابۆوە. بەلاَم ئەم وەزارەتە تەنیا بۆ ئەوە تێئەکۆشا کە فرمانی ئینگلیز بهێنێتە جیَ. لەوە بەولاوە کە ببێتە هۆی پێکهێنانو جێبەجێکردنی داواکانو مەبەسەکانی بێگانە هیچی تری لە دەسا نەبو و بەم هۆیەوە کاروباری خەڵق لە لای حکومەت –بە پێچەوانەی دەوری حوکمی ڕاستەوڕاستی ئینگلیزەکان– کەوتە گرنگیو لێنەپرسینەوەو یا دواکەوتنو سەرنەگرتن.

حوکمی دوڕوی عەرەبو ئینگلیز بۆ فەقیرو هەژار، بۆ لیقەوماوانو بێکەسان– بەڵکو بۆ بەشی هەرە زۆربەی خەڵق بو بە دەردێکی وا گران کە کەس نەما لێی وەڕس نەبیَ. لە عاست ئەم حاڵەدا ئەوانەی کە خاوەن مێشكو تێگەیشتو بون، کەوتنە لێکدانەوەو بیرکردنەوە لە دامەزراندنی (کۆمەڵە). هەمو ئەیزانین کە نیشتمانپەروەرەکانی عێراق پێش هاتنی فەیسەڵ بۆ ئەم ولاَتە کۆمەڵەیان هەبو و بەو جۆرە کە باسمان کردبو شۆڕشی گەورەی ١٩٢٠ بەری تەقەلاو کردەوەی ئەم کۆمەلاَنە بو. بەلاَم دوای دانانی مەلیك فەیسەڵ نرخی وەزارەتی قەومی بەرامبەر بە هێزو نفوزی ئینگلیز باش دەرکەوتو نیشتمانپەرستەکان تێگەیشتن کە لەو شۆڕشەی سەروماڵیان تیا بەخت کردبو بەرێکی تەواویان وەرنەگرتوە. لەبەرئەمە بە پێویستیان زانی کە لەسەر غەزاکەیان بڕۆن. بەلاَم ئەمجارە بە ئاشکرا کەوتنە جولاَنەوە. بڕیاریان دا کە لەو ڕێی تێکۆشانی سیاسییەوە بگەن بە ئامانج! چەند جاریَ کۆبونەوە. ئەو حاڵە کە میللەتی تیایە هانییانە بەرچاو و لە لایەن حقوقی میللەتەوە کەوتنە گفتوگۆ. بەمە وەزارەتی داخلیە وریا بۆوەو لە ٢ی تەموزی ١٩٢٢دا قانونی کۆبونەوەی دانا و بلاَوی کردەوە کە بە پێی ئەم قانونە هەمو کۆبونەوەیەك ئەبو بەڵێنی حکومەتی لەسەر بیَ[٢٦]. ئەم قانونەو هەندیَ تەگبیرو کردەوەی تری نهێنیو ئاشکرای حکومەت بو بە هۆی پەیابونی گەلیَ قۆرتو

---

[٢٦] بەڵێنی حکومەت: موافەقەت یا ئیزنی حکومەت.

بەرهەڵستو ڕێ نەما بۆ کۆبونەوەی نیشتمانییەکان بە ئاشکرا. ئنجا بە ناچاری کەوتنە سەر بیری ئەوەی کە کۆمەڵانی سیاسی ڕێك بخەن. ئەم بیرەی نیشتمانییەکان گەیشتەوە بە مەلیكو بە هۆی فەهمی مودەڕیسی ئەمینداری قەسرەوە، گەلێ تەقەلای دا بۆ سەرنەگرتنی. بەلاّم سودێکی نەبو و نیشتمانپەروەرەکان لە بڕیاری خۆیان لایان نەدا.

ئنجا وەزارەتی داخلیە کەوتە هۆنینەوەی فڕوفێڵو تەفرەدان. ئەمەش سەری نەگرتو نیشتمانییەکان تەفرەیان نەخواردو لە یەك جیا نەبونەوە. ئنجا وەزیری داخلیە چاری نەماو لە مێژوی ٢و ١٩ ئەغستۆسی ١٩٢٢ ئیزنی دا بە حیزبەکانی نەهزە[27] و وەتەن[28].

ئەمین چەرچەفچی حیزبی نەهزە[29] و جەعفەر ئەبو تەمەن حیزبی وەتەنی دامەزراند. بەرامبەر بەم دو حزبە –کە هەردوکیان لە لایەن زەعیمە شیعەکانەوە دامەزرانو بە تەمای ئەوە بون لە ڕێی تەقەلایەکی سیاسییەوە بەری شۆڕشەکەیان بدرونەوە– حکومەتیش بە ناوی حزبی ئازاد "حزب حر"وە حزبێکی بۆ خۆی دانا کە بە هۆی حاکمەکانی سیاسیو مەئمورەکانی حکومەتەوە ئەندامی بۆ ئەدۆزرایەوەو لقی بۆ دائەمەزرا. بەمجۆرە کینەبەریو دوبەرەکییەتی کەوتە بەینی "بەرە"ی نیشتمانپەروەرەکانو ئەوانەوە کە شوێن تەماعی شەخسیو مەبەستی تایبەتی خۆیان کەوتبون[30]. "بەرە"ی دوەم بە جارێ بوبون بە کوتەکی دەسی

---

[27] حزبی نەهزە: حزب النهضة.

[28] حزبی وەتەن: حزب الوطني.

[29] لە مێژوی وەزارەتەکانا ئەڵێ سەید محەمەد سەدر، حزبی نەهزەی دامەزراند. بەلاّم مامۆستا سامی خوندە، ئەڵێ سەید محەمەد سەدر، حزبی نەبو. حزبی نەهزە، خوالێخۆشبو ئەمین چەرچەفچی دایمەزراندبو.

[30] بە قسەی سامی خوندە، حکومەت دوای داخستنی حزبەکانو ڕۆژنامەکانو دوای ناردنی نیشتمانپەروەرەکان بۆ هەنجام کەوتەوە سەر بیری بەستنی پەیمانی عێراقو ئینگلیز، کە بەینێك بو ڕێی بۆ پاك ئەکرایەوە. بەلاّم لە کاتێکا کە ولاّت حزبێکی تیا نەبو –بە پێی ئسلوبی دیموکراتی نەئەکرا باسی پەیمان بخرێتە مەجلیسەوە. واتە با هەر بە ناویش بێ پێویست بە

ئینگلیزەکان‌و حکومەتی تازە کە لە عەرەبەکان خۆیان پێکهاتبو کەوتنە وێزەی ئەوانەی کە بۆ خزمەتی نیشتمان بڕیاریان داو کۆمەڵەیان دامەزراندو بەم بیانوە دەسکرا بە قەلاچۆی ئەوانەش کە بوبون بە هۆی هەڵگیرساندنی شۆڕشی ١٩٢٠و تۆڵەی بەرو دوایان لێ کردنەوە.

بە کورتی حکومەتی نیشتمانی! بە چاوێکی سوك ئەیڕوانییە ئەوانەی کە تا دوێنێ بە نیشتمانپەروەر ناسرابون‌و بەرامبەر بە ئینگلیز شۆڕشە گەورەو خوێناوییەکەی عێراقیان نابۆوە. ئەو شۆڕشە کە دامەزرانی حکومەتە نیشتمانییەکە خۆی یەکێك بو لە ئەنجامەکانی. لەبەر ئەمە کۆمەڵە نیشتمانییەکانی نەهزە (نهضة)و وەتەنی (وطنی) دەسیان کرد بە تێکۆشان‌و داوای کۆبونەوەی مەجلیسی دامەزرێنەریان کرد. بەڵام ئەم تێکۆشان‌و تەقەلایە دادێکی نەداو کەڵکێکی نەبەخشی‌و میللەت لەژێر پەنجەی زوڵم‌و زۆر نەهاتە دەرەوەو لە داوی فڕوفێڵ ڕزگاری نەبو. کاربەدەستەکانی خۆولاتی -کە لە عاستی ئینگلیزا ملکەچ‌و سەر نەوی ئەوەستان‌و ئامادەی فرمان بون- لە عاست خۆولاتییەکانا بوبون بە شێرو خۆیان لە ئاوێنەی دێوا ئەهاتە بەرچاو. بەڵام حیزبیەکان چاویان نەترساو لە تەقەلاو کردەوەی خۆیان نەکەوتن. بۆ ئەوە کە کارێکی باش بکەنە سەر سیاسەتەکەی حکومەت هەردو کۆمەڵە (واتە نەهزەو وەتەنی) ڕۆژی ٢٠ی ئەغستۆس هەیئەتێکیان ڕێکخست بۆ ئامادەکردنی شکاتنامەیەك کە بڕیاریان دابو ڕۆژی ٢٣ی ئەغستۆس (واتە ڕۆژی تاج لەسەرنان) پێشکەشی بارەگای مەلیکی بکەن. هەیئەتی ناوبراو ئەوەی کە پێی سپێرا جێبەجێی کردو لە ڕۆژی جەژنی ناوبراو ئەم عەرزی حاڵەی خوارەوە درا بە مەلیك.

حزبێك هەبو. ئەبو لە بەرامبەر ئەفکاری عالەمی دیموکراتا! -بە ڕواڵەتیش بێ- بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ حکومەت حزبێك هەبێ‌و نوێنەرەکانی ئەم حزبە لە مەجلیسا بەرامبەر بە وەزارەت -کە باسی پەیمانی هانیە پێشەوە- بوەستێ‌و بە ناوی بەربەرەکانیەوە (معارضە) بێتە زمان‌و قسە بکا. ئنجا لەم وەختەدا بۆ ئەم مەبەسە بو "حزب الحر= حزبی ئازاد" دامەزرا.

بۆ بارەگای خاوەن شکۆی هاشمی

لەبەر ئەمە کە میللەت چاوەڕوان بو دوای تاج لەسەرنانی خاوەن شکۆتان و بلاوکرانەوەی سەربەخۆیی عێراق و دامەزراندنی حکومەت کە چۆنی و جۆری لە نامەی بەیعەت نانا بڕیار درابو کە ئەبێ حکومەتێکی قانونی و نیابی و دیموکراتی بێ، مەجلیسی دامەزرێنەر هەڵبژێرێت بۆ دانانی قانونی ئەساسی و ڕێکخستنی مەجلیسێکی قانوندانەر[٣١] بۆ ئەوەی کە لە کردەوەکانی وەزارەت بپرسێتەوە و بیخاتە ژێر چاوێری خۆی و بەو جۆرە کە لە حکومەتە دەستورییەکانا هەیە و بەکار ئەهێنرێ" لەبەر ئەمە کە ئەوانەی لە سەرەوە وتمان و بەڵێن درابو بە جێبەجێکرانیان تا ئێستە هیچی نەهاتە دی و هەر لە بەڵێنامەیەوە و نەکرا میللەت کەوتۆتە حاڵێکەوە زۆر خراپە و ماڵوێرانی لێ پەیا ئەبێ، بە بۆنەی ئیدارەیەکەوە کە ڕوی دەرەوەی بە دەس خۆولاتییەکانەوە و جڵەوی ڕاستی بە دەس ئینگلزیەکانەوەیە و لە گیانی ئازادییەوە ئێجگار دورە. چونکە سیاسەتێك کە لەسەری ئەڕۆن و ئەو کردەوە بێ قانونییانە کە لەوانەوە ڕویداوە و ئەیدا، هەمو لەوانەیە کە تۆوی ناکۆکی و جیاکەرەوە بخاتە ناو میللەتەوە و لە کونجی نەفامی و پلەی بێهێزییا بیانهێڵێتەوە و بەرەو فەوتان و لەناوچونیان بەرێ. لەگەڵ ئەمەشا هەر شەکوای حاڵێ کە بە ناوی میللەتەوە تا ئیمڕۆ پێشکەشی بارەگای خاوەن شکۆتان کراوە خراوەتە پشتگوێ و لێی نەپرسراوەتەوە.

بە ئەندازەیەك کە ئیتر بێت بە خەیاڵا کە لەگەڵ میللەتا دوژمنایەتییەکی کۆن هەبێ و بە بیری تۆڵەسەندنەوەیەکە وا هەر مەئمورو کاربەدەسێ کە هیوای خزمەت و چاکەی لێ ئەکرا گۆڕان بەو جۆرە کەسانە کە وەکو لەشێکی بێگیان ئەبزونەوە و بون بە کوتەکی دەسی موستەشارەکانی ئینگلیز و بەربونەتە وێزەی میللەت. شکی تیا نییە کە ئەم ئەنجامە نابەجێیە لە دوای ئەو چاوەڕوانی و خۆگرتنە -بۆ ڕو لە چابونی هەواڵ- بۆتە هۆی ناڕەزایی و ترسانی میللەت لە

---

[٣١] مەجلیسی قانون دانەر: مەجلیسی تەشریعی.

دوارۆژو لە ئەنجامی ئەم ئیدارە خراپەو ئەم سیاسەتە بێفەرە. واتە ئیدارەی ڕوخاندن و سیاسەتی کردنی خەڵق بە دوژمنی یەکتری. لەبەر ئەمە میللەت چاری نەماو ئەیەوێ شەکوای حاڵی خۆی بەرێتە بەر بارەگای پادشاییتان داوای ڕاستکردنەوەی ئەم هەڵسوڕاندنە چەوتە بکا.

لەناو ئەو شتانەدا کە داوای ئەکا لە هەموی لەپێشتر خستنی وەزارەتە. وەزارەتێ کە میللەت بە گەورەترین هۆی ئەژمێری بۆ نەهاتنەدیی ئامانجی و دوایینەهاتنی ئەم هەرج و مەرج و پشێوییەی کە لە ناوایەو دیارە کە ئەنجامەکەی بۆ وڵات باش نابێ. بە هۆی ئەوەی کە تا ئێستە مەجلیسی دامەزرێنەر ڕێك نەخراوەو بە جۆرێ کە عەرزمان کرد لەبەرئەوە کە باوەڕپێکردن بە وەزارەت و پرسینەوە لە کردەوەکانی ڕاستەوڕاست حەقی میللەت خۆیەتی. (هەیئەتی ناوچەکانی گشتی)ی حزبەکانی (وطنی)و (نهضة) لایان وایە کە واجبێکی نیشتمانی ئەوانە ئەم هەواڵە بخەنە پێش بارەگای خاوەن شکۆتان کە بۆ جێبەجێکردنی ئەم بەندانەی خوارەوە مەرحەمەت بفەرمون و فرمانی مەلیکیتان دەر بکەن:

١-بۆ خۆدورخستنەوەی کاربەدەستان لەو خراپەو چەوتیەی کە لە سەرەوە باسمان کرد، بە تایبەتی پەنجەتێوەردانی بەریتانیا لە کاروباری ئیدارە.

٢-بۆ ڕێکخستنی و دانانی وەزارەت لە پیاوانی دڵپاك و خاوەن بیری باش و ئامادە بۆ کردنی چاکەو خزمەتی میللەت تاوەکو خەڵق هێمن ببنەوەو هیوا پەیا بکەن بە ڕاستکردنەوەی چەوتی (اصلاح)و نەمانی خراپەو ڕێکخرانی کاروبارو ئیتر هێمنی باڵ بەسەر هەمو لایەکا بکێشێ..

ئەم عەرزی حاڵەی حزبەکان لە پێشەوە لە ڕۆژنامەکانی بەغدایا بڵاو کرایەوە. ئنجا هەردو حزب بڕیاریان دا کە لە ڕۆژی ٢٣ی ئەغستۆسی ١٩٢٢ واتە ڕۆژی ژیاندنەوەی تاج لەسەرنانی مەلیك نومایشێکی گەورەش ڕێك بخەن و شەکوای میللەت بە ئاشکرا بگەیەننە بارەگای مەلیك.. لەبەر ئەوە لەو ڕۆژەدا خەڵقی بەغدا

دەستەدەستەو پۆل پۆل ڕویان کردە ناوچەکەی سەرای حکومەتو لەبەردەمی قەسری مەلیکدا کۆبونەوە.

ئنجا محەمەد حەسەن کوبە بە ناوی حزبی نەهزەوەو مەهدی بەسیر بە ناوی حزبی وەتەنییەوە تکایان کرد کە لە بەردەمی مەلیکدا شکایەتنامەی میللەت بخوێننەوە. بەڵام مەلیك ئەمری دا کە ئەمینی قەسر، فەهمی مودەڕیس گوێیان لێ ڕاگرێ. حەشامەتەکەی ناوچەی سەرا تەواو هاتبونە جۆش. محەمەد حەسەن کوبەو مەهدی بەسیر سەرو وتاریان خوێندەوە. لە کاتێکا کە مەهدی بەسیر وتارە ئاگرینەکەی خۆی ئەخوێندەوە، مەندوبی سامی پەیا بو. هاتبو بۆ پیرۆزبایی مەلیك. خەریك بو لە پێپلیکەکانی قەسرەوە سەرئەکەوت. لەناو حەشاماتەکەوە بە ڕەنج تێپەڕیو تەواو پەست ببو. بەمەشەوە نەما. لە ناکاوا دەنگی بڕوخێ ئینگلیز! بڕوخێ بەریتانیا! بەرز بۆوە[٣٢]. "کۆکس" بەمە ئەوەندەی تر سەخت بو و دەمار گرتی. بە گەڕانەوە بۆ جێی خۆی نامەیەکی توندی نارد بۆ مەلیكو ڕەخنەیەکی تەواوی لەم کردەوانە گرت. لە قەسرەوە دەسبەجێ وەڵامێکی جوانو هێمنی بۆ نوسرایەوە[٣٣]، بەڵام ڕەخنە توندو گرانەکەی مەندوب کارێکی تەواوی لە

---

[٣٢] سامی خوندە، سەرنوسەری ڕۆژنامەی "الرافدین" ئەڵێ: *یەکەم کەس کە بە دەنگێکی بەرز بانگی کرد بڕوخێ ئینگلتەرە! کابرایەك بو کە پێیان ئەوت حەسون ئەبول جبن* (پەنیر فرۆش). *ئەم کابرایە ئیمڕۆ ماوەو لە (سوق السرای) بازاڕی سەرا ئێستەش پەنیر ئەفرۆشێ.* هەر سامی خوندە خۆی ئەڵێ: *هەندێ کەس لەو باوەڕەدا بون کە حەسون ڕاسپێررابو ئەمە بڵێ.* چونکە *حکومەتو دائیرەی مەندوب لە بیانو ئەگەڕان بۆ داخستنی حزبەکانو ڕۆژنامەکانو بۆ گرتنی نیشتمانپەروەرەکانو ناردنیان بۆ دەرەوەی عێراق. تاوەکو بتوانن بە ئاسانیو بەبێ بەرهەڵست پەیمانی عێراقو ئینگلیز (کە بە دەسەوە بو) جێبەجێی بکەنو بیبەنە سەر.*

[٣٣] کۆکس لە نامەکەیا ئەیوت: *".. لە کاتی ڕابوردنی مەندوبی سامیا –کە نمایندەی بەریتانیای گەورەیە– بەرزبونەوەی دەنگی (بڕوخێ بەریتانیا) شتێکە بژمێرێ بە هەڵمەتبردنو سوك تەماشاکردن بەرامبەر بە مەندوبو ئەو حکومەتە کە مەندوب نمایندەیەتی. سەرەڕای ئەمە ڕاوەستانی فەهمی مودەڕیس، کە ئەمینداری قەسرەو گوێڕاگرتنی لەو وتارانە کە ئەخوێنرایەوە شکی تیا نییە کە ئەبێ بە کارێکی ناڕەوا و بە جێی پرسینەوە بژمێرێ.."* جگە لەمە داوای ئەکرا کە دڵی بدرێتەوە (تەرضیە)و ئەیویست کە فەهمی مودەڕیس لە حاڵێکا لە لایەن مەلیك خۆیەوە

مەلیك كردبو. سەرەڕای ئەمەش لەم كاتەدا توشی ڕیخۆڵەكوێرە بو و نەخۆش كەوت. وا دیار بو كارەساتێ كە لە سوریە بەسەری هاتبو هێشتا لە بیری نەچوبۆوە. ئنجا ڕۆژی ٢٥ی ئەغستۆسی ١٩٢٢ واتە دوای قەوماوەكەی قەسر بە ڕۆژێك ڕیخۆڵە كوێرەی مەلیك بڕاو لە جێگەدا كەوت. وەزارەتی دوەمی نەقیب كە لەسەر حوكم بو[٣٤] هەندێ دەركی كرد كە كۆكس بیری خراپەو بە تەمای هەندێ كردەوەی ناڕەوایە -لە ترسی پرسینەوەی دواڕۆژ- لە وەزارەت كشایەوە لە ١٩ی ئەغستۆسی ١٩٢٢. ئنجا بەم جۆرە كە وڵات بێ حكومەتو بێ خاوەن مایەوە كۆكس مەنشورێكی بە ناوی خۆیەوە بڵاو كردەوەو بۆ تۆڵەسەندنەوە لە میللەت حوكمی عێراقی گرتە دەس..

جارێ لە پێش هەمو شتێكا حزبەكانی نەهزەو وەتەنو ڕۆژنامەكانی "الرافدين"و "المفيد" داخرا. ئیبراهیم حیلمی عمر سەرنوسەری "المفيد" خۆی كوتایە لای سەید محەمەد سەدر لە كازمیەو هەردوكیان لەوێوە ڕایانكردە ئێران[٣٥]

ئەمری گوێڕاگرتنی پێ نەكرابێ لە قەسر بكرێتە دەرەوە. لە دوای ئەمانەشەوە پرسی ئەوەی ئەكرد كە بەرامبەر بە حەسەن كوبەو مەهدی بەسیر، چییان لە دڵایە بیكەن؟!.. ئەم نامە توندوتیژو بێمانایە كە لە دائیرەی مەندوبەوە نێررابو بۆ مەلیك، دوای ڕۆژێك لە ڕۆژنامەكەی (بەغداد تایمز)یشا بێ شەرمانە بڵاو كرایەوە..

[٣٤] هەندێ كەس كە یەكێكیان مامۆستا سامی خوندەیەو لە ڕۆژنامەنوسەكانی ئەو دەورەیە- ئەڵێ: وەزارەت لەو ڕۆژەدا كەوتبو و هێشتا دانەمەزرابوەوە. لەبەر ئەمە بو لە كاتێكا كە مەلیكیش نەخۆش كەوت. كۆكس نەخۆشیی مەلیكو نەبونی وەزارەتی بە هەل ژماردو بۆ نواندنی زەبرو زەنگو جێبەجێكردنی مەبەسی خۆی پرسینەوە (مەسئولييەت)ی گرتە سەرشانو دەسیكرد بە حوكمی عێراق بەو جۆرە كە لە سەرەوە باسمان كرد. ئەگەر لە مێژوی كشانەوەی وەزارەت ورد بینەوە لە ڕێكەوتی ١٩ی ئەغستۆسی ١٩٢٢دا، ڕاستی واتەكەی سامی خوندە دەر ئەكەوێ..

[٣٥] لە كتێبی وەزارەتەكانی عێراقا كە نوسینی (مامۆستا حەسەنی)یە ئەڵێ: "كۆكس دوای ئەوەی كە گیراوەكانی نارده هەنجام ئەمری كرد سەید محەمەد سەدرو شێخ مەهدی خالسی -یەكێك لە زەعیمەكانی شۆڕشی ٩٢٠- كە ئەوانیش لە ماوەی ٢٤ سەعاتا لە عێراق بچنە دەرەوە. ئنجا ئەڵێ دوای ئەمانە مەنشورێكی بڵاو كردەوە..

سامی خوندە کە خاوەن و سەرنوسەری ڕۆژنامەی "الرافدین" بو لەگەڵ ئەندامە ناودارەکانی حیزبەکانا، حەمدی پاچەچی و جەعفەر ئەبو تمەن و مەهدی بەسیرو ئەمین چەرچەفچی و عەبدولڕەسول کوبەو شێخ حەبیب خیزران[٣٦]، دوابەدوای‌یەك گیران و ڕەوانە کرانە بەسرەو لەوێشەوە بۆ هەنجام[٣٧]، لەم ڕۆژانەدا لە نەجەف و لە کەربەلا گەورەکانی شیعە هەندێ تەلەگرافیان بە ئەهالی نوسی و ناردیان بۆ مەلیك و بۆ مەندوبی سامی. بە توندی ڕەخنەیان لە کردەوەکانی مەندوب ئەگرت. موتەسەڕیفی کەربەلا ویستی خاوەن تەلگرافەکان بگرێ. بەڵام خۆیان نەدا بە دەستەوەو ڕایان کردە لای سەرەك عەشیرەتەکان. لەوێشەوە دوبارە دەسیان کرد بە تەلگراف نوسین. لەبەر ئەمە حکومەتی بەغدا هێمن بۆوەو دەسی کرد بە سیاسەت. لە خاوەن تەلەگرافەکان و سەرەك عەشیرەتەکان وەکیلێك داوا کرایە بەغدا. کە وەکیلیان ناردە بەغدا حکومەت هەندێ تەلەگرافی هەڵبەست و درۆی بە ناوی وەکیلەکەوە نارد بۆ یاخییەکان. بەڵام ئەم وەکیلە لە ژێرەوەو بە پیاوی جێ باوەڕی خۆیا یاخییەکانی وریا کردەوە. ئنجا کە تەلگرافە هەڵبەستەکان کەڵکی لێ نەبینرا، مەندوبی سامی ئەمری دا دێهات و ڕەشماڵی عەشیرەتەکانی بۆمباران کرا.

بەمە هەندێ لە یاخییەکان گەڕانەوە جێی خۆیان و هەندێکیان بەدیل گیران و جەریمە کران. ئەوانەی کە دەسی حکومەتیان نەئەگەیشتە سەر بۆ گفتوگۆ داوا کرانە بەغدا. لە ئەنجاما تەنیا دو کەس" "شێخ شەعلان ئەبولچون"و "شێخ صەکبان" سەریان لەبەر حکومەتا نەنەواندو لە جێی خۆیانا مانەوە. دوای چەند مانگێك مەلیك خۆی ناردی بە شوێن شێخ شەعلاناو هاتە بەغدا. بەڵام شێخ

---

[٣٦] ئەوەی من ئەیزانم "شێخ ئەحمەدی شێخ داود"و "عەبدولغەفور بەدری" خاوەنی ڕۆژنامەی ئیستقلالیش لەگەڵ ئەوانە بون کە نێررانە هەنجام.

[٣٧] هەنجام دورگەیەکە لەسەر خەلیجی بەسرە. لە لایەن ئیدارەوە بەسراوە بە بەندەر بوشەهری ئێرانەوە. بەڵام نیشتمانییەکانی عەرەب کە لە عێراقەوە ڕەوانەی هەنجام کران لەوێ خرابونە ژێر فرمانی شابەندەر (قونسوڵ)ی ئینگلیزەوە کە لە بەندەر عەباس دائەنیشت..

صەکبان کە چەند جارێ درایە بەر نارنجۆكو بۆمباو توشی گەلێ مەینەتو سزا کرا، لەگەڵ ئەمەشا سەری نەچەماندەوەو بێئەوە کە بێتە ژێر فرمانی میرییەوە لە دەوروپشتی ناسریە مایەوە. ئنجا مەلیك کە لە حوزەیرانی ١٩٢٣[٣٨] لە نیوەڕۆی (جنوب) وڵاتا لە گەشتا بو، بە ناوی چاوپێکەوتنەوە شێخ صکبانی داواکردە ناسریە. بەڵام لەوێ حکومەتی ناسریە گرتی‌و هەر جەریمەیێ کە لە کاتی خۆیا خرابوە سەری لێی سەند. بەمە ئەو ناوە تا ماوەیەك دامرکایەوە..

* * *

٦٦

پەیمانی عێراق‌و بەریتانیا

ئەم پەڵپانەو توندوتیژی مەندوبی سامی، بە تایبەتی ڕێکخرابو و لە لایەن وەزارەتی نەقیبەوە ڕێی بۆ پا کرابۆوە. هەموی بیانویەکی سیاسی‌و فێڵ بو بۆ دورخستنەوەی سیاسییە نیشتمانپەروەرو ئازاکانی کۆمەڵەکانی نەهزەو وەتەنی‌و بۆ چاوترساندنی ئەوانەی کە ئەیانوێرا بەرامبەر کردەوە ناڕەواکانی حکومەت بوەستن. چونکە –هەروەکو بە جەرگ‌و چاوکراوە بون– لە لایەن

---

[٣٨] مامۆستا سامی خوندە ئەڵێ: مەلیك لە ١٩٢٢ چوە ناسریەو ئیبراهیم حیلمی عومەرو سامی خوندە بە ناوی ڕۆژنامەکانی "المفید"و "الرافدین"ەوە بە ئەمری مەلیك تێکەڵ بە حاشیە بون. جگە لە ئیبراهیم حیلمی‌و سامی خوندە ئەوانەی کە لە بەردەسی مەلیك بون‌و لەگەڵ چوبونە ناسریە ئەمانە بون: ڕۆستەم حەیدەر گەورەی باوەڕپێکراوەکانی قەسر. حاجی ڕەمزی وەزیری داخلیە. حاجی ڕەمەزان عەلی یاوەری مەلیك. ئەڵێن لە کاتێکا مەلیك ئەگاتە ئێستگەی ڕومێسە (رمیثە) شێخ شەعلان بە خۆی‌و عەشایری زەواڵمەوە ئەچن بە پیر مەلیکەوە. مەلیك لە ئێستگە دائەبەزێ. شەعلان ئەچێتە پێشەوەو بەخێرهاتنی ئەکا. لە کاتێکا مەلیك دەسی ئەگوشێ عەشایر بە جارێ دەس ئەکەن بە هۆسە کێشان. ئەڵێن: *"یا شعّیل صح لو مگبعینە"* . مەلیکی دانا باش لە مەرامیان تێ ئەگا. بەڵام بە زەردەخەنەیەکی بە ماناوە ڕویان تێ ئەکاو سەڵاویان ئەسێنێتەوە.. بەڵام من لەو باوەڕەدام کە ئەم سەفەرەی سامی خوندە باسی ئەکا ئەو سەفەرە نیە کە ئێمە لە سەرەوە باسمان کرد. (ڕەفیق حیلمی).

سیاسەتیشـەوە شـارەزا بـونو پشـت بـە خۆشەویسـتی میللـەت بـە خۆیانـا ڕائەپەرمون لە کاتی کاروبارێکی گرنگا بەرهەڵستی حکومەت بکەن. لەو ڕۆژانەشا لەگەڵ بەریتانیا بەستنی گرێی پەیمانێك بە دەسەوە بو. جێی شك نیە کە تەقەلا ئەدرا بۆ کۆکردنەوەی مەجلیسێکی دامەزرێنەری وا کە قازانجەکانی بەریتانیا بخاتە بەرچاو. واتە بە بیری دوژمنایەتی نەچێ بەڕێوەو مەبەسی بەربەرەکانی نەبێ. ئەمەش پێویست بەوە بو کە ئەندامەکانی مەجلیس لەو جۆرە کەسانە هەڵبـژێرن کـە بـە دۆسـتیو لاگـیری ئینگلیـزو یـا بـە هێمنـیو خوێنسـاردیو کەمتەرخـەمی ناسـراونو دواڕۆژ لێـك ئەدەنـەوە. بـەڵام خـەڵق بـە هـۆی هانـدانی نیشتمانپەروەرەکانەوە وریا بوبونەوە. خوێنیان هاتبوە جۆش. چاویان نەئەترسا. بە تایبەتی ئەوانە کە لە کۆمەڵەکانا بون بێباکانەو بێ پەردە کەوتبونە وێزەی ئینگلیز. هەڕەشەی ئەوەیان ئەکرد کە ماوە نەدەن بە هاتنی ئەو جۆرە پیاوانە.

واتە کۆکردنەوەی مەجلیسێکی دامەزرێنەر کە بتوانێ کارێکی وا پێکبێنێ بە سوکی نەئەچوە سەر. جێگا بەرزەکانو دائیرەی مەندوبی سامی لەبەرئەمە –بۆ تـەفروتوناکردنی نیشـتمانپەروەرەکانو چاوترسـاندنی خـەڵق– لـە دوی بیـانو ئەگەڕان. ئنجا کردەوەی کۆمەڵە سیاسییەکان لە ڕۆژی ٢٣ی ئەغستۆس (ڕۆژی جـەژنی تـاج لەسـەرنان)، ئـەم بیـانوەی دەسخسـت. خۆکێشـانەوەی وەزارەتو نەخۆشکەوتنی کوتوپڕی مەلیکیش بۆ کەڵك–وەرگرتن لەم بیانوە هەلێکی باش بو بۆ مەندوب. دوای ئەوە کە کۆمەڵەکانی تێك داو گەلێ لە ئەندامەکانی ناردە هەنجامو ڕۆژنامەکانی داخست" لە بابەت بەستنی پەیمانەوە لەگەڵ عێراق ماوەی گفتوگۆی بێ–قرە پەیابو و قۆرتو بەرهەڵەستییەکی ئەوتۆ لە ناوا نەما. ئنجا بۆ جاری سێیەم وەزارەتی نەقیب دامەزرایەوەو لە ماوەیەکی دو مانگیا پەیمانی پێویست ڕێکخراو بێ بگرەو بەردە بڕیاری لەسەر درا (١٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢).

* * *

مەجلیسی دامەزرێنەر چۆن کۆکرایەوە؟
و
تەقەلا گرنگەکانی میللەت

دوای ئەمە کە پەیمانی ١٩٢٢ لە لەندەن و بەغدا لە ڕۆژەکانی ١٢و ١٣ ی تشرینی یەکەما بڵاو کرایەوە، مەلیکی عێراق و مەندوبی سامیش لەم بابەتەوە سەرو بەیانیان بڵاو کردەوەو فەرمانی مەلیك دەرچو کە دەس بکرێ بە هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەر.

وەزارەتی موحسین سەعدون، بۆ ئەم کارە هاتە سەر حوکم. بەڵام لە لایەن میللەتەوە زۆر بە توندی بەرەو پیری کراو توشی بەرهەڵسەتییەکی بێ ئەندازە بو. هەر تەقەلایەك کە درا، پەندو ئامۆژگاری مەلیك، هەڕەشەو گوڕەشەی وەزیرەکان —بە تایبەتی وەزیری داخلیە— هیچی کەڵکی نەگرت و بۆ دامرکاندنەوەی موجتەهیدە شیعەکان سودێکی نەبو.

بۆ دورکەوتنەوەی خەڵق لە هەڵبژاردن فەتوایان دەرێنا. ئەم موجتەهیدانە داوای ئەوەیان ئەکرد کە حکومەت پێش هەمو شتێك ڕێ بدا بە کرانەوەی کۆمەڵە سیاسییەکان و ئەندامە دورخراوەکانی ئەم کۆمەڵانە بگەڕێنەوە بەغدا. ڕۆژنامە داخراوەکان دەس پێبکاتەوەو بە ئازادی بنوسن و بڵاو بکرێنەوە. مشاورەکانی سیاسی ئینگلیز هەمو لە بەغدا کۆ بکرێنەوە. واتە ئەیانویست ئازادی و سەربەستی تەواو بدرێ بە میللەت کە بتوانێ ئەوانە کە بە باشیان ئەزانێ و متمانەیان پێ ئەکا هەڵیان بژێرێ بە ئەندام. مانای ئەمەش ئەوە بو کە هەواڵەکەی پێش نەخۆشکەوتنی مەلیك و کردەوەکانی مەندوبی سامی بگەڕێتەوە. دیارە کە حکومەت ئەمەی نەئەکردو نەیئەویست جارێکی تر جڵەوی خەڵق و ڕەشۆکی بکەوێتەوە دەس زاناکان و نیشتمانییەکان. بەڵام فتوای عالمەکان و موجتەهیدەکان کارێکی بەتینی کردبوە سەر خەڵق و حکومەت کەوتبوە وەستاوێکی گرنگەوە. چونکە میللەت بە هیچ کلۆجێ نزیك هەڵبژاردن نەئەکەوتەوە. مەلیك خۆی چوە لیواکانی جنوب و کەوتە تەقەلای ڕێکەوتن لەگەڵ

موجتەهیدەکان. لەگەڵ ئەمەشا نە وەزارەت و نە مەلیك، کەسیان بۆ هەڵنەگەڕایەوە. ئنجا دوای ئەمە حکومەت دەسی کرد بە نواندنی زەبرو زەنگ.

لە کازمیە، شێخ مەهدی خالسی بە خۆی و دەس و دائیرەیەوە گیراو نێرایە حیجاز.. موجتەهیدەکانی نەجەف کە ئەمری مەلیکیان شکاندبو، ڕەوانەکرانە ئێران. هەندێ لە سەرەك عەشیرەتەکان ڕایانکرد یا نێررانە سوریەو گەلێ لە زەعیمەکانیش گیران و خرانە بەندیخانەوە. ئەم کردەوانە ماوەیەکی پێ چو، بەم ڕەنگەو دوای چەوسانەوەو تەقەلایەکی بە ڕەنجی وەزارەت و مەلیك خۆی– ئنجا هەڵبژاردن سەری گرت و مەجلیسی دامەزرێنەر هاتە ناو..

پەیمانەکە چۆن جێبەجێ بو؟

ئەوانەی کە هاتنە مەجلیسەوە بەشی زۆریان لە لایەن مشاورەکانی ئینگلیزەوە هەڵبژێرران. و هچیام لەوانە نەبون کە دواڕۆژی وڵات بخەنە بەرچاو یا لە ڕێگەی نیشتمانا دەماخ بسوتێنن. لەبەر ئەمە ڕۆژی ٢٧ی مارتی ١٩٢٤ کە مەجلیس کۆبۆوەو بۆ مەسەلەی پەیمان لەگەڵ بەریتانیا گفتوگۆ کرا –جگە لە بەربەرەکانییەکی هەڵبەست و ڕواڵەت کە لە لایەن چەن ئەندامێکەوە کرا– بەرهەڵستەتییەکی ئەوتۆی گرنگ ڕوی نەدا، مەلیك ئەو ڕۆژە هاتبو و وتاری کردنەوەی مەجلیسی خوێندبۆوە.. دوای ئەمە بە پێی ڕەوشت و ڕەسم و عادەتی مەجلیس[٣٩] ئەندامەکان بون بە دو بەش و هەر بەشە لە لایەن پەیمانەکەوە بیرو باوەڕی خۆیان خستە وتارێکەوە (تەقریر). ئەم دو وتارە لە مەجلیسا گفتوگۆی لەسەر کراو لە ئەنجامی گفتوگۆو چەندو چونێکی کەم و زۆر دەس کرا بە کۆکردنەوەی دەنگ. *تەقریرەکەی جەعفەر پاشای عەسکەری کە سەرەکی یەکێ لە*

---

[٣٩] هەرچەند دیوی دەرەوەی ئەم ڕەوشتە وا ئەگەیەنێ کە مەجلیس بە پێی نیزام و ڕەوشتی مەجلیسە دیموکراتەکان ئەچو بەڕێوە بەڵام لەوەدا گومان نابرێ کە هەمو کردەوەکانی ئەم مەجلیسە وەکو تەمسیل لە کۆبونەوەکانی تایبەتی و نهێنی دەرەوەو لە لایەن کاربەدەسەکانەوە گەڵاڵە ئەکراو بڕیاری لەسەر ئەدرا ئنجا لە مەجلیسا دوبارە ئەکرایەوە..

دو بەشەکەی ئەندامەکانی مەجلیس بو سەری گرت و وەرگیرا. شتێ کە نیگار ڕائەکێشێ ئەوەیە کە ئەندامەکانی بەشی جەعفەر پاشا، زۆریان لە کوردەکان و لە ئەندامەکانی باکوری عێراق بون و شکی تیا نیە کە تەقریرەکەیان مەبەسی حکومەتی ئەو ڕۆژەی ئەهێنایە جێ. لەبەر ئەمە هەر بە پێی ئەم تەقریرە بڕیار لەسەر پەیمانەکە دراو ئیمزا کرا. –شتێکی تریش کە ئەشێ بە تایبەتی نیگای کورد ڕابکێشێتە سەر خۆی، ئەم وشانەیە کە خرابوە دێڕەکانی داوێنی تەقریرەکەوە.

ئەڵێ: "لەگەڵ ئەوەشا کە هەندێ لە بەندەکانی ئەم پەیمانە گرنگ و گرانە بۆ عێراق، ئێمە داوا ئەکەین کە بڕیاری لەسەر بدرێ و ئیمزا بکرێ *بە مەرجێ کە بەریتانیای گەورە لە مەسەلەی موسڵدا حقوقی عێراق بپارێزێ و بەجێهێنانی پەیمانەکە لە لایەن عێراقەوە ئەبەستین بەم مەرجەوە.."*.

* * *

موئتەمەری ئاشتی
و
مەسەلەی کورد

کە دەوڵەتی عوسمانی لە شەڕی گەورەی یەکەمی ١٩١٤دا لەگەڵ ئەڵمان یەکی گرتەوەو بە هۆی سەرکردەکانی کۆمەڵەی "یەکێتی و سەرکەوتن"[٤٠]ەوە بەرامبەر بە دەوڵەتە سوێندخۆرەکان، واتە بەرامبەر بە ئینگلیزو هاوپەیمانەکانی کەوتە شەڕەوە" گەورەکانی سیاسی عەرەب بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆیان و سەربەخۆیی وڵاتەکانیان ویستیان لایەنی دوژمنەکانی تورک بگرن و تێیان گەیاندن کە بەو

[٤٠] سەرکردەکانی کۆمەڵەی یەکێتی و سەرکەوتن "اتحاد و ترقی" ئەنوەر جەمال و تەلعەت پاشا بون.

مەرجە دوای بڕانەوەی شەڕ دەوڵەتێکی عەرەبیان بۆ دابمەزرێنن، ئامادەن بە یارمەتیدانی ئینگلیزو هاوپەیمانەکانی.

کوردەکانی تورکیاش هەرچەند لە ماوەی ئەم شەڕەدا لە ١٩١٤وە تا ١٩١٨ لەگەڵ لەشکرەکانی تورکا پێکەوەو شانبەشان شەڕیان بۆ دەوڵەتی عوسمانی بە گژ سوێندخۆرەکانا چون، بەڵام ژەنەراڵ شەریف پاشای کورد لە ١٩١٤دا لەگەڵ بەریتانیا کەوتە گفتوگۆو بەو مەرجە سەربەخۆیی بدرێ بە کوردستان پەیمانی دا بە یارمەتی لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان لە لایەن کوردەوە. جگە لەمە لە حوزەیرانی ١٩١٨ لە کاتی ڕابوردنی "سێر پەرسی کۆکس" بە فەرەنسەدا، شەریف پاشا چوە مارسلیاو لەوێ لەگەڵ کۆکس ئەم باسەی دوبارە کردەوە. بەڵام ئەم تەقەلایانەی عەرەبەکانو کوردەکان لەو ساڵەدا (١٩١٤) بێ سود بو و بێ وەڵام مایەوە. سوێندخۆرەکان لەو ڕۆژانەدا پێویستیان بە یارمەتی کورد یا عارەب نەبو. لەبەرئەمە نەیانئەویست کە بە خۆڕایی بچنە ژێر باری پەیمانەوە. کوردەکان کە دەسیان لە ئینگلیزەکانو هاوسوێندەکانیان ششت ئنجا ڕویانکردە ڕوسەکان. "کۆمەڵەی نیشتمانی کورد"ی ئەو ڕۆژە بەرامبەر بە پەیمانێ کە لە بابەت سەربەخۆیی کوردستانەوە لێیان وەرگرتن یارمەتی ئەو لەشکرانەیان دا کە لە ئەرزنجانو بەتلیسەوە هاتە خوارەوەو بەم جۆرە بەشێکی زۆری کوردستانی تورکیا داگیر کرا. بەڵام بە ئەنجام ئەم لەشکرانەی ڕوس گەڕانە دواوەو کوردەکانیان بۆ تورك بەجێ هێشت. لەبەرئەمە ولایەتە کوردەکانی تورکیا توشی تەنگو چەڵەمەیەکی گەورە بونو گەلێ سزاو دەربەدەری پەتپەتییان بەسەر هات. لەگەڵ ئەمەشا لە ١٩١٨و لە دوای بڕانەوەی شەڕ، کۆمەڵەکانی نیشتمانی کورد لە ئەستەموڵ جارێکی تر لەگەڵ نمایندەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانا کەوتنەوە گفتوگۆو بڕیار لەسەر ئەوە درا کە شەریف پاشا بە ناوی نمایندەی کوردەوە لە مەجلیسی ئاشتیا داوای حەقی کورد بکا. لەولای تریشەوە ئەمیر جەلادەتو دکتۆر کامەرانی برایو ئەکرەم بەگی کوڕەزای جەمیل پاشای دیاربەکر لە ئەستەموڵەوە هاتنە کوردستانو لەگەڵ میجەر نوئیلو ئەحمەد فایەق یەکیان

گرتەوە[٤١]. ئەمانە لە خۆرهەڵاتی ئەنادۆڵ لە ولایەتەکانی کوردا گەشتێکیان کرد، چاویان بە کوردە ناودارەکان کەوت. باسی دواڕۆژی کوردیان کرد. بۆئەوە هەوڵ ئەدرا کە پشتی شەریف پاشا بگیرێ. بە ناوی کوردەوە تەلەگرافی بۆ بنوسرێ. مەزبەتەی بۆ بنێررێ لە مەجلیسی ئاشتیا داواکردنی حەقی میللەتی کوردو سەربەخۆیی کوردستانی پێ بسپێرێ. ئەوەش لەبیر نەچۆوە کە بێتو تەقەلای کۆمەڵەکانی سیاسی کورد لەگەڵ حکومەتی ئەستەموڵو تێکۆشانەکەی شەریف پاشا لە مەجلیسی ئاشتیا بەئەنجام نەگەیشت کوردەکانی ئەم ولایەتانە (شەش ولایەتەکانی خۆرهەڵاتی تورکیا) بە چەکەوە ڕاست ببنەوەو لە ڕێی شۆڕشەوە بگەن بە ئامانج. بەڵام ئەمانە سەری نەگرت.

وەکو لەمەوبەر (بەرگی یەکەم) وتبومان هێزەکانی مستەفا کەمال شوێن ئەم هەیئەتە کەوتو لەو ناوەی دەرپەڕاندن. ئەوەندە نەمابو بیانگرنو لە ناویان بدەن. بە یارمەتی هەندێ کوردی بەغیرەتو خاوەن دەسەڵات ڕزگاریان بوبو، خۆیان گەیاندەوە ئەستەموڵ. شەریف پاشا لە لایەن کوردەکانی تورکیاوە پشتیوانی نەکرا. سەرەڕای ئەمە بە هاندانو چاوترساندنو یا بە فێڵو دەمشیرین کردن، لە لایەن مستەفا کەمالو سەرکردەکانیەوە بە تەلەگرافێکی زۆری ڕاست یا درۆ بە ناوی ئەو کوردانەوە، بە درۆ خرایەوە. بەڵام ئەمانە هیچی شەریف پاشای سارد نەکردەوەو لە تێکۆشانو تەقەلای نەخست. توانی وەك سیاسییەکی زرنگ حەقی کورد بخاتە بەرچاوی مەجلیسی ئاشتیو ئەو سێ بەندە کە هەمو کوردێك بیستویەو ئەیزانێ بئاخنێتە پەیمانی سیڤەرەوە.

لەوەدا گومان نابرێ ئەگەر ئەو نیشتمانپەروەرانە "جەلادەتو کامەرانو هاوڕێکانی" کە چونە کوردستانی تورکیا مەبەسی خۆیان بەجێ بهێنایە واتە هێزەکانی مستەفا کەمال بەرەنگاریان نەبوایەو کوردەکانیان بۆ یەك بخرایە لە کاتی پێویستا لەوانە بو بەری ئەو تۆوە بچنرێتەوە کە شەریف پاشا چاندبوی. بەڵام بەندەکانی دەربارەی سەربەخۆیی کوردو کوردستان کە خرابوە پەیمانی

---

[٤١] بڕوانەرە بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم.

سیڤەرەوە، بە هۆی سەرکەوتنی مستەفا کەمال -بەرامبەر بە لەشرەکانی یۆنان- کە ئەویش بە یارمەتی کوردەکان خۆیانەوە پێکهاتبو لەبیر چوەوەو لە دوای ئەم سەرکەوتنەو لە کاتێکا نمایندەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان لەگەڵ نمایندەی مستەفا کەمالی سەرکەوتودا بۆ بەستنی گرێی پەیمانێکی تازە لە لۆزان کۆبونەوە، پەیمانی سیڤەرو سێ بەندەکەی دەربارەی کورد خرایە ژێر دۆشەكو باسی نەکرایەوە.

* * *

ئینگلیزو عەرەب

لە باسەکەی پێشەوەدا وتمان کە عەرەبەکانیش لە ساڵی ١٩١٤دا ویستیان لەگەڵ دەوڵەتە سوێندخۆرەکان ڕێکەونو بەرامبەر بە سەربەخۆیی وڵاتەکەیان یارمەتی لەشکرەکانیان بدەن. ئنجا داوای عەرەبەکانیش هەرچەند وەکو هی کوردەکان لەو ڕۆژەدا خرابوە پشت گوێ، بەڵام دوای چەند ساڵێو لە کاتێکا ئینگلیزەکان لە یەك دو شەڕا بەرامبەر بە تورك شکان -بە تایبەتی لە "کوت الامارە" کە لەشکری "ژەنەراڵ تاوزەند" لە لایەن لەشکرەکانی خەلیل پاشای تورکەوە گەمارۆ درا- ئەوسا کە ئینگلیز هاتەوە بە بیریانا کە ئەتوانن کەڵکێك لە عەرەب وەرگرن. لەبەرئەمە ئینگلیزەکان لەگەڵی ڕێکەوتنو پەیمانیان دایە کە بەرامبەر ئەو شۆڕشە لە حیجازا هەڵی ئەگیرسێنێو یارمەتیەك کە پێشکەشی لەشکرەکانی ئینگلیزی ئەدا دوای بڕانەوەی شەڕو سەرکەوتنی سوێندخۆرەکان لەو وڵاتانەی کە لە دەوڵەتی عوسمانی جیای ئەکەنەوە ئیمپراتۆریەکی عەرەبی بۆ دروست بکەن.

ئنجا لە کاتێکا ئینگلیزەکان ئەم پەیمانەیان ئەدا بە ئەمیر حسێن لە لایەکیشەوە بە دزیەوە لەگەڵ فەرەنسزەکان لە ساڵی ١٩١٦دا ڕێکەوتنو گرێی پەیمانێکی نهێنیان لەگەڵا بەست. لەم پەیمانەدا بڕیاری ئەوەیان ئەدا کە وڵاتەکانی عەرەب دوای جیاکرانەوە لە دەوڵەتی عوسمانی لەناو خۆیاندا بەش

بکەن. ئەم پەیمانەشیان نەك تەنیا لە ئەمیر حسێن، تەنانەت لە هەندێ لە دەوڵەتەکانی هاوپەیمانی خۆشیان شاردبۆوە. بەڵام کە لە ڕوسیە حکومەتی "قەیسەر- کایزەر" کەوتو بۆلشەویك چونە سەر کار لە ساڵی ١٩١٧دا هەر نامەو پەیمانێکی نهێنی زەمانی حکومەتەکانی قەیسەر هەبو هەموویان خستە ڕو و بە گێتیا بلاّویان کردەوە. یەکێ لەوانەش پەیمانە نهێنییەکەی بەینی ئینگلیزو فەرەنسە بو کە بە پەیمانی "سایکس- بیکۆ" ناوی لە مێژودا دەرکردوە[٤٢].

بە کورتی ئینگلیزەکان لە سەرەتای شەڕی گەورەدا بەتەما نەبون کە ئەم شەڕە ئەوەندە دەوام بکاو یا زۆری پێ بچێ. لەو باوەڕەدا بون کە لە ماوەیەکی چەند مانگیا بە ژێرکەوتنی تورك‌و هاوپەیمانەکانی ئەبڕێتەوە. لەبەرئەمە بۆ ئەمە پێویستیان بە یارمەتی کورد یا عەرەب نەبو و بە تایبەتی دوای پەیمانی نهێنی سایکس-بیکۆ تا نەکەوتنە وەستاوێکی گرنگەوەو هەستیان بە داماوی نەکردو ئاتاج بە یارمەتی نەبون‌و نەیانویست لەگەڵ کورد یا عەرەب بچنە ژێر قەیدی پەیمانەوە، یا لە شتێك لە بەشی خۆیان لەو ولاّتانەدا کە بە پێی پەیمانی سایکس-بیکۆ بۆیان دانرابو دەس هەڵگرن‌و بێنە خوارەوە.

ئەمیر حسێن لە کاتێکا شۆڕشی بەرپا کردو لەگەڵ تورکا کەوتە شەڕەوە لەم پەیمانە نهێنیە ئاگادار نەبو. لەبەرئەوە هەرچەند شەڕی گەورە بە سەرکەوتنی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانی (هاوپەیمانی!)ی ئەمیر حسێن بڕایەوە، بەڵام ئەو ئیمپراتۆریەی کە عەرەبەکان‌و ئەمیر حسێن بەتەمای بون‌و خەویان پێوە ئەبینی، نەهاتە دی.

ئنجا لێرەدا ئەمانەوێ کەمێ باسی ئەم پەیمانە نهێنیە بکەین. چونکە بەم جۆرە ئەتوانین لە دو شت بگەین:

١-ئەو هۆیانەی کە بونە بەرهەڵستو تا ماوەیەك ئینگلتەرەو فەرەنسە یارمەتی کوردو عەرەبیان نەویست.

---

[٤٢] ئەم پەیمانە یا ئیتیفاقە کە بە ئیتیفاقێکی نهێنی "ئانگلۆ-فرانس"و یا سایکس-بیکۆ ناو ئەبرێ بەڵام ڕوسەکانی دەوری قەیسەریش لەم پەیمانە ئاگادارو تیا بەشدار بون.

٢-هۆی ڕێنەکەوتنی کوردو ئیگلیزو یا شێخ مەحمودو ئینگلیز لە کاتێکا کە بەریتانیا ویستی لە عێراقا حکومەتی کوردستان دروست بکا.

بە پێی پەیمانی سایکس-بیکۆ ئەو ولاَتانەی کە لە ئەنجامی شەڕی گەورەدا بەتەما بون لە ئیمپراتۆری عوسمانی جیا بکرێتەوە کرابو بە پێنج سێبەرەوە[٤٣].

یەکەم: بە مەنتقیەی سور ناو ئەبراو ڕاستەوڕاست ئەخرایە ژێر هەڵسوڕاندنی حکومەتی بەریتانیاوە. بەسرەو بەغدا لە عێراق و ئێستگە زەرياييەکانی[٤٤] حەيفاو عەکا لە فەلەستین لەناو ئەم مەنتيقەيەدا واتە لە (مەنتيقەی سور)دا دانرابو.

دوەم: ناوی نرابو (مەنتيقەی شین)و بۆ ئەوە دانرابو کە ڕاستەوڕاست بخرێتە ژێر هەڵسوڕاندنی حکومەتی فەرەنسەوە. ئەم بەشە یا مەنتيقەيەش کليکيا و پارچەيەك لە ئەنادۆڵ و بەشێك لە ڕۆژاوای سوريەی بەرئەکەوت.

بەلاَم سێ مەنتيقەکەی تر کە ئەمايەوە لە پەيمانەکەدا بە جۆرێ کە لە خوارەوە لە ڕیزەکانی سێيەم و چوارەما باسی ئەکەين، بڕياری لەسەر درابو.

سێيەم: بە مەنتيقەی (أ) ناوئەبرا، کە ئەمەش پارچەيەك بو لەو ئیمپراتۆرييەی عەرەب کە لە ژێر چاوتێبڕينی (حيمايە) فەرەنسەدا دائەمەزراو ولايەتەکانی شام و حەڵەب و موسڵی بەرئەکەوت.

چوارەم: بە مەنتيقەی (ب) ناو نرابو کە زەويەکانی بەينی عێراق و فەلەستينی بەرئەکەوت و ئەکرا بە بەشی دوەمی دەوڵەتی عەرەب لەژێر چاوتێبڕينی حکومەتی بەريتانيا.

پێنجەم: مەنتيقەی فەلەستين بو و بە ناوی مەنتيقەی بۆرەوە دانرابو کە بکرێ بە مەنتيقەيەکی دوەلی.

ئنجا بە هۆی ئەم پەيمانە نهێنيەوە بو کە شەڕی گەورە بە سەرکەوتنی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان بڕايەوە لە جياتی ئەو ئيمپراتۆريەی کە عەرەبەکان بەتەمای بون لە حيجازدا حکومەتێکی بچوکی عەرەب دروست کراو ئەمير حسێن لە پاداشتی

[٤٣] سێبەر: هەرێم، مەنتيقە.

[٤٤] ئێستگە: مەوقيف يا محطە، ئێستگەی زەريايی، مەوقيف يا محەتەی زەريايی يا مينا.

ئـەوەدا کـە بـە خـۆی و کوڕەکانیایـەوە لەگـەڵ عەرەبـەکان لـە حیجـازو فەلەسـتین و سـوریە یارمـەتی لەشـکرەکانی ئینگلیـزی دابـو و ببـو بـە هـۆی سـەرکەوتنیان بەرامبەر بە تورك، کرا بە مەلیك..

ئەمە لێرەدا بەجێ بێڵین و دوای هەڵگێڕانەوەی چەند لاپەڕەیەك لە مێژوی دوای ئەم کارەساتە چاوێ بە خاکی وڵاتـی عوسمانیا بگێڕین. ئـەبینین کـە حکومـەتی ئەستەموڵ کەوتۆتـە ژێر چنگی هێزەکانی دەوڵەتـە سوێندخۆرەکانەوە. "مستـەفا کـەمال"ێ پـەیا بـوەو لـە ئاسیای بچوکا حکومـەتێکی تـازەی تـورکی دانـاوە. لـە حکومەتی ئەستـەموڵ یاخی بوە. ئینگلیزەکان دوای ئەوەی کە بۆ تەمبـە کردنـی مستەفا کـەمال لـە حکومـەتی سوڵتانی ئەستـەموڵ کـەڵکێکیان چنگ نەکـەوتوە لـە یۆنانەکانی دوژمنی تورك لەشکرێکی پڕ چەکیان ناردۆتە سەر. وا ئەم لەشکرەش خـۆی نـاگری و چـنگ لەسەرشـان بـەرەو زەریـای سـپی هـەڵاتوە. لەشـکری کەمالییـەکانی بـە دواوەیـە. لـە ٩ی ئـەیلول ١٩٢٢ (ئیـزمیر) لـە لایـەن تورکـەوە گیراوەتەوە. لە ٢٠ی هەر ئەم مانگەدا دوا نەفەری یۆنان لە ئاسیای بچوك (واتـە لـە تورکیا)دا نەماوەو کراوەتە دەرەوە..

ئـیتر نـۆرەی بیرکردنەوەیـە لـە مەسـەلەی موسـڵ و دەرهێنـانی لـەژێر چـنگی ئینگلیـز. هەرچـەند سیاسییەکانی عـەرەب موسـڵیان بۆ عێـراق لـە جێگـەی سـەر دائـەنا تورکـەکانیش بـەو چاوە ئەیانڕوانیـە موسـڵ کـە فەرەنسـزەکان تەماشـای "ئالسـاس لـۆرەن"یـان پـێ ئـەکرد. بـە لای تورکـەوە بـەجێهاتنی میسـاقی میللـی بەسـرابو بـە سـەندنەوەی موسـڵەوە. لەبـەر ئەمـە ئینگلیزەکـان لـە خـەو خەبـەریان بۆوە. لە ١٩٢١دا جارێ دەستیان بۆ فەرەنسزەکان درێژ کرد. بەتـەما بـون بیانکـەن بە گژ تورکا[٤٥]، ئەمـە سـەری نەگرت. ئنجا کەوتنـە فریـودانی یۆنانـەکان" بەتـەمای شارە جوانەکەی ئیزمیرو چەند شارێکی تـرو بـە تـەماعی چەك و پارە تاویان دایـە سەر خاکی تـورك. بـەڵام بە ئـەنجام بـەو جۆرە شکان و گەڕانـەوە کە باسمـان کرد. شکستە گرنگەکەی یۆنـان تـا ماوەیـەك ئینگلیزەکـانی ورد کـرد. بـەڵام تەقـەلاکانی

[٤٥] مەبەس مستەفا کەمال و تورکی ئەنادۆڵە.

تورك لە بابەت موسڵەوە گەیشتە ئەندازەیەکی سامناك. ئیتر ئینگلیزەکان ئەبو بیر لە شتێکی تر بکەنەوە..

بۆ لەدەسنەچونی موسڵ پێویست بە بەزمێکی تازە هەبو. بیریان لەوە کردەوە بەینی تورك و ئیتالیا تێك بدەن. لەبەر ئەمە خۆیان لە ئیتالیا بردە پێشەوە. لە هەندێ کاروبارو قازانجا چاویان ئەپۆشی و بەلای ئیتالیادا دایانئەتاشی. ئەیانویست ئیتالیا بکەن بە لاگیری خۆیان. موسڵ پارویەکی گەورە بو. بۆ قوتدانی ئەم پاروە چەورو گەورەیە هەمو شتێکیان گرتبوە چاو. بەڵام وەستاو[٤٦]ی ئیتالیا لەناو خۆیا ڕێی نەدا بە نزیککەوتنەوەی ئینگلیزو ئەم سیاسەتەش سەری نەگرت.

بە ئەنجام ئینگلیزەکان چاریان نەماو ڕویان کردە مستەفا کەمال خۆی، بە هەندێ مەرج[٤٧] کە بە لایانەوە وابو قازاجی تورکی تیا هەیە، ویستیان لەگەڵ مستەفا کەمال ڕێکەون، لەبەرئەوە ئەمانەوێ کەمێ لەو بگرەو بەردەیەو لەو کارەساتانە بدوێین کە بە هۆی مەسەلەی موسڵەوە ڕوی داو چەند ساڵێ ئینگلیزو تورك، تورك و عەرەب و یا کوردو تورکی پێوە گیرۆدە بو..

*   *   *

٦٧

تورکەکان سەر بە مستەفا کەمال بون، لەم وەختانەدا لە باکوری عێراقا دەسیان کرد بە هاندانی خەڵق و عەشیرەتەکانی کوردو بەمە ئینگلیزەکان حکومەتی عەرەبی عێراقیان خستە لێکدانەوەوە. وەکو وتبومان تورکەکان موسڵیان بە هی خۆیان دائەنا. وایان لە ئەهالی ئەو ناوە ئەگەیاند کە ئەگەر بە خۆشی و بێ شەڕ نەدرێتەوە بە تورك بە زۆری هێزی لەشکر داگیری ئەکەنەوە.

---

[٤٦] وەستاو: وضع.

[٤٧] مەرج: شرط.

بەلای تورکەوە وابو کە لە کاتی موتارەکەدا[48] ئینگلیزەکان بە بێ شەڕو بە فێڵ چونەتە شاری موسڵەوە. چە لەبەر ئەمەو چە لە ڕوی هەندێ هۆی ئابوریو سیاسیو شەڕو تەنانەت لەو ڕوەوە کە قەومی عێراق گەلێ هۆی وا هەیە ئەینوسێنێ بە قەومی تورکەوە[49] خۆیان لە داواکردنەوەی ئەم وڵاتە بە پیتو بە بەرەکەتەدا بە خاوەن حەق ئەژمارد. ئنجا تەقەلای تورکو پڕوپاگەندەی تورک لەناو خەڵقا لە باکوری عێراق لە لایەکەوە" شۆڕشە گەورەکەی عەرەبەکانی عێراق لە ١٩٢٠ لە لایەکی ترەوە گرنگترین هۆی ئەوە بو کە ئینگلیزەکان فەیسەڵ بێننە عێراقو بیکەن بە مەلیك (٩٢١)و بەم جۆرە تا ماوەیەك ئاگری شۆڕشی عەرەبەکانیان کوژاندەوە. لەم کاتانەدا بو کە لە ئەستەموڵ وەزارەتی فەرید پاشای زاوا کەوتو وەزارەتی تازە هەوڵی دا کە لە ئەنقەرەو حکومەتی مستەفا کەمال نزیك کەوێتەوە. لەبەرئەمە هیوای ڕێکەوتنو یەکگرتنەوە پەیابو. ئینگلیزەکانیش تەکانی خۆیان دا.

ئیتر هیوا بە حکومەتی ئەستەموڵو بە سوڵتان وەحیدەدین نەما. مستەفا پاشای یامولکی کە لە زەمانی فەرید پاشای زاوادا ڕەئیسی دیوانی عورفی (ڕەقەم١) بو بە پەلەپەلو لە ڕێگەی سوریەو بەغداوە گەڕایەوە سلێمانی. شێخ مەحمود، حوکمداری دەربەدەری کورد بە بیانوی ناسازیی ئاووهەوا لە هندستانەوە، گوێزرایەوە کوێتو لە عێراق نزیك خرایەوە.

بەمجۆرە لە کاتێکا کە تورکەکان بۆ دەسخستنەوەی موسڵ لە ناوچەکانی شەڕو سیاسەت تێئەکۆشانو تەقەلایان ئەدا، پێش ئەکەوتنو سەرئەکەوتن" ئینگلیزەکانیش وردە وردە سیاسەتی پێشویان ئەگۆڕیو خەریکی بادانەوە بون بە لای سیاسەتێکی مویلایمترو هێمنترا. چونکە ئەبو لەسەر سیاسەتێ بڕۆن کە لەگەڵ کاتا بگونجێو ڕێکەوێ. بەڵام مستەفا کەمال دیسانەوە هاتە ڕێی ئینگلیز.

---

[48] موتارەکە: هودنە یا وەستاندنی شەڕ.

[49] دیارە کە ئەمە هەلبەستی تورکەکانەو لەگەڵ ڕاستیا پەیوەستیەکی نیە.

ڕاست لەم کاتەدا عەلی شەفیق[٥٠] بە دەستەیەك عەسکەری تورکەوە گەیشتە ڕەواندز (١٥ی حوزەیرانی ١٩٢٢). ڕەمزی بەگ ناوێکیش کە لە زەمانی عوسمانیا لەو ناوە مودیری یا قائیمقامیی کردبو پێش هاتنی ئوزدەمیر بە چەند ڕۆژێ (مایس) هەر بە ناوی مستەفا کەمالەوە گەیشتبوە ئەوێو بە یارمەتی کورد حاکمەکەی ئینگلیز لە ڕەواندز کرابوە دەرەوە. بەمجۆرەو بە هۆی پڕوپاگەندەی "ئوزدەمیر"و "ڕەمزی"، ئینگلیزەکان لەو ناوەدا دەسەڵاتی هیچیان نەمابو و ئەهالی بە تەواوی لێیان هەڵگەڕابونەوە. باس باسی تورك‌و جنێودان بو بە ئینگلیز.

گەلێ لەوانەی کە چارەی ئینگلیزیان نەئەویست لەگەڵ ئەوانەدا کە خۆیان بە تورك ئەزانی‌و یا تورکیان خۆش ئەویست‌و ئەو کەسانەی کە توشی داوی جاسوسەکانی ئینگلیز ئەبون‌و ئەکەوتنە تەنگ‌و چەڵەمەوە لە سلێمانی، لە کەرکوك‌و لە هەولێرو کفری‌و شارەکانی ترەوە تەنانەت لە موسڵ‌و لە بەغداوە هەڵاتن‌و ڕویان کردە ڕەواندز، چونە لای ئوزدەمیرو لەوێ حەسانەوە. بون بە هۆی پەرەسەندنی پڕوپاگەندەی تورك‌و بڵاوبونەوەی هێزو دەسەڵاتی ئوزدەمیر. بەرنامەی کردەوە بۆ کۆمەڵەکانی نهێنی "تورکخوا"کان لە لایەن (پاشا!)وە لەسەر دەسی ئەم پەنابردوانەدا ئەگەیشتە شارەکان‌و بڵاو ئەکرایەوە. وەڵامی کۆمەڵەکان‌و تورکخواکانی تریش هەر بە هۆی ئەوانەوە ئەگەڕایەوە ڕەواندزو ئەگەیشتەوە بە پاشا. دەسەڵاتی ئوزدەمیر لەناو عەشیرەتەکانی کوردا تەواو پەرەی سەندبو و گاڵتەی لەگەڵ نەئەکرا، بە تایبەتی بەشێکی زۆری پشدەرو تۆپی هەمەوەند سەریان لە ڕێی پاشادا بو.

دەستەی تورکخوای ناوشارەکان لەم ڕۆژانەدا نیشتمانییەکانی کوردیان بە دوژمن دائەنا. بە چاوی ئینگلیز تەماشایان ئەکردن. نیشتمانپەروەرەکانیش

---

[٥٠] ئەو سەرکردە تورکەیە کە بە ئوزدەمیر پاشا ناوی ڕۆیشتبو، لە ناوچەی ڕەواندزەوە بۆ مستەفا کەمال‌و تورکیای تازە، پڕوپاگەندەی ئەکردو بردبویە مێشکی خەڵقەوە کە موسڵ بە ئەنجام ئەبێتەوە بە هی تورك.

ناوێکی سەیریان لەوان نابو. پێیان ئەوتن جلخوار!. بەڵام سەیر لەوەدایە کە ئینگلیزەکانیش لەو ڕۆژەدا بە چاوێ تەماشای جلخوارو کوردیان ئەکرد. واتە نیشتمانپەروەرەکانی کوردیش بەلای ئینگلیزەوە دوژمن بون.

ئەم سیاسەتە، ئینگلیزی ژێر خستو بو بە هۆی سەرکەوتنی ئوزدەمیر. ئەو ئوزدەمیرە کە بە وریایی و زرنگی خۆی بەبێ پولو پارەیەکی ئەوتۆو بە چەند عەسکەرێکی تورکەوە زۆربەی عەشیرەتەکانی کردبو بە ئەموستیلەی دەسی لە لایەن خوێندەوارەکانو لاوە نیشتمانییەکانیشەوە بەربەرەکانی نەئەکرا. چونکە ئەوانیش توشی گونڕەشی خۆیان هاتبون. حاکمە ئینگلیزەکانو دەوروپشتەکانی ئەم حاکمانە نەیانئەهێشت بێ لەوە بیر لە شتی تر بکەنەوە. کۆمەڵە بڵاوەی کردبو و دەسەڵاتێکی نەمابو. ئەو سەرەک عەشیرەتانە کە لە کۆمەڵەدا بون یا کشابونەوە یا لە قینی ئینگلیز بوبون بە دۆستی تورك. جێی ئینکار نیە کە لەگەڵ ئەمەشا ئەوان لە کۆمەڵە بەکارتر بون. چونکە کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند کە یەکێ بو لە ئەندامی کۆمەڵەی (خوالێخۆشبو) توانی تەنگ بە ئینگلیز هەڵچنێ. دوای ئەوەش بە پەنجەی ئوزدەمیرو یارمەتی عەشیرەکانی تر لە ١٥ی حوزەیرانی ١٩٢٢ هێزە کرێگرتەکانی[٥١] ئینگلیز لە ڕانیە کرایە دەرەوە. دوای ئەوە ئینگلیزەکان خۆشیان ترسیان لێ نیشتو سلێمانیان بەجێهێشتو بە فڕۆکە ڕایانکردە بەغدا. بەڵام ئەمە کەڵکی ئینگلیزی نەگرت. پێش ئەمە بە ماوەیەکی کەم ئەحمەد بەگی ڕیشێن، یەکێ لە گەورەکانی جاف کە بە هاندانی بەگزادەکانی هەڵەبجە گیرابو و لە سلێمانی خرابوە ژێر چاوتێبڕینی[٥٢] حکومەتەوە لەم ڕۆژانەدا هەڵاتو چوە لای جافر سوڵتانی ڕەئیسی هەورامان. لە کاتی هەڵاتنا سوارەی میری شوێن خرا، بەڵام ئەحمەد بەگ ئازانە بەرامبەریان وەستاو خۆی نەدا بە دەسەوە. دوای گەیشتنی بە هاورامانیش هێزی هەوایی نێررایە سەر. بەڵام نزیکەی حەوت فڕۆکەی ئینگلیز لە شاخەکانی هەورامانا کەوتە خوارەوە. واتە حکومەت هیچی

[٥١] هێزی کرێگرتە: هێزی لیوی.

[٥٢] چاوتێبڕین: "ترصد" یا موراقەبە.

بۆ نەکراو ئەحمەد بەگ لە هەورامان لای خزمەکانی حەسایەوە. کەریم بەگ کە بەینێ بو هێزەکانی ئینگلیزی بە شوێنەوە بو، (بۆند)و (ماکن)ی کوشت ئنجا ناچار ما و خۆی گەیاندە ئوزدەمیر. ئیتر ئاژاوە بە تەواوی کەوتبوە کوردستانەوە.

شێخ عەبدولقادری گوللە نەبڕ لە سەنگاو بە زۆری کوتەك قائیمقام بو. گاڵتەی بە ئینگلیز ئەکرد. ڕۆژی ئەوە نەبو چاوی لێ سور بکەنەوە. لەبەرئەوە ئینگلیزەکانیش خۆیان شل کردبو و چاویان لێ ئەپۆشی. لەناو تێکەڵو پێکەڵی و ئەم بگرەو بەردەیەدا خەڵقی شارەکان و مستێ خوێندەواری بێ سەرو پێ واقیان وڕمابو و سەریان لێ شێوابو. هەندێ لە پیاوە کۆنەکانی دەوری عوسمانی و تەقاویتەکان لەگەڵ تاقمی هەرچی و پەرچی و جلخوارەکانا بە چەشنی ئینگلیزەکان کەوتبونە وێزەی نیشتمانپەروەرەکان. بەیننامەکانی ئوزدەمیریان ئەخستە ماڵەکانیانەوە. وایان بڵاو ئەکردەوە کە زۆری نەماوە تورکەکان بێنەوە سلێمانی. هەڕەشەی ئەوەیان ئەکرد کە ئوزدەمیر ئەوانە ئەخنکێنێ کە خۆیان بە کورد دائەنێن یا لافی نیشتمانپەروەری لێ ئەدەن. لە ڕاستیشا پڕوپاگەندەی ئەم جلخوارانە کارێکی تەواوی کردبو. خەڵقی هیوایان بڕابو. نیشتمانپەروەریش لە چاو کەوتبو و باوی نەمابو..

* * *

جەمعیەتی کوردستان

لە کاتێکا هەواڵی کوردستانی عێراق بەم جۆرە بو، مستەفا پاشای یامولکی لە ئەستەموڵ گەڕابۆوەو بەینێ بو لە سلێمانی بو. وەکو ئەیوت لە لایەکەوە بۆ بەربەستدانەوەی پڕۆپاگەندەی تورك و پاراستنی سلێمانی لە هەڵمەتی ئوزدەمیر، لە لایەکیشەوە بۆ تازەکردنەوەی گیانی نیشتمانی و هۆشی میللی کورد واتە بە بیری دانانی ڕێی تەقەلایەکی تازە بۆ دامەزراندنەوەی کوردستانی سەربەخۆ پێویست بە ڕێخستنی "کۆمەڵەیەکی کوردی" هەبو. ئەم باسە زو کەوتە سەر زمان. ئنجا مستەفا پاشا لە حکومەتی سیاسی سلێمانی ئیزنی وەرگرت و لە ٢١ی

تـەموزی ١٩٢٢ پـاش نوێـژی جومعـە لـە مزگـەوتی سـەید حەسـەنی مـوفتیدا خـەڵقێکی زۆر کۆبونـەوە. دەربـارەی ئـەم مەبەسـە مسـتەفا پاشـا وتـارێکی دورو درێـژی کـوردی خوێنـدەوە. دوای ئەمـە بـە هەڵبـژاردنی نهێنـی ئەندامـەکانی دامەزرێنـەری کۆمەڵـە هەڵبـژێرران کـە ناوەکانیـان بـە پێـی ژمـارەی دەنگـەکان بـە ڕیزەوە ئەمانە بو:

١-ڕەفیق حیلمی، نوسەری ئەم یادداشتە.

٢-ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ، دوایی بو بە موتەسەڕیفی سلێمانی.

٣-فایەق بەگی مارف بەگ، لە خزمانی سەعید پاشای باوکی شەریف پاشا.

٤-شێخ عەلی سەرکار، خاڵی حەپسەخانی نەقیب.

٥-شێخ محەمەدی گوڵانی، لە عالمەکانی سلێمانی.

٦-سـاڵح ئەفـەنی قـەفتان، لـە تـاقمی بازرگـانی سـلێمانیو زابتـانی دەوری عوسمانیە. بەینێك لە ئەعدادی مامۆستای تاریخ بو.

٧-سـدیق ئەفـەنی عەلەکـە، لـە عیسـاییە کوردەکـانو بازرگانـە ناودارەکـانی سلێمانیو برازای کەریمی عەلەکەیە کە لـە حکومـەتی شێخ مـەحمودداڕەئیس یا وەزیری مالیە بو.

مستەفا پاشا خۆی کە دامەزرێنـەری کۆمەڵـە بو، کرا بە ڕەئیسو کۆمەڵـەش نـاونرا (جەمعیـەتی کوردسـتان). لەگـەڵ ئیزنـی دامەزرانـدنی کۆمەڵـەدا بـە نـاوی کۆمەڵــەوە ئیزنــی بڵاوکردنــەوەی ڕۆژنامەیەکیشــی وەرگرتبــو. مســتەفا پاشــا دەربارەی ئەوەی کە بو بە ئەندامی "جەمعیـەتی کوردسـتان" بە ئیمزای خۆی[٥٣] و بە مێژوی ٢٢ی جولای "تەموز" واتە دوای کۆبونەوەکەی مزگەوتی سەید حەسـەن بـە ڕۆژێ، نامەیـەکی بـۆ نـاردم. ئـەو نامەیـە تـا ئێسـتە لـەلام ماوەتـەوەو لـە نـاو

[٥٣] ئەمە ئیمزاکەی مستەفا پاشا بو:

رئیسی جمعیت کردستان

متقاعد میر لیوا

"مصطفی"

نوسراوەکانی ئەو دەورەدا هەڵم گرتوە. بۆ یەکەمجار لەماڵی مستەفا پاشادا کۆبوینەوە. لەناو بڕیارەکانی ترا بڕیاری ئەوەش درا کە ڕۆژنامەکەمان بە سێ زمانی کوردیو فارسیو تورکی بنوسرێو ژمارەی یەکەمی "بانگی کوردستان" لە "٢ی ئەغستۆسی ١٩٢٢"دا بلاوکرایەوە. من (نوسەری یادداشت) جگە لە نوسینی بەشێکی کوردیو فارسی، بە تایبەتی سەرپاکی نوسینەکانی بەشی تورکیشم خرابوە ئەستۆ..

*　　*　*

٦٨

من کە کرامەوە بە مامۆستا بۆ مەکتەبی "نمونەیی سەعادەت"و گەڕامەوە سلێمانی[٥٤] کەپتەن هۆڵت معاونی حاکمی سیاسی بو و تەماشای کاروباری مەکتەبەکانیشی ئەکرد. جگە لەمە لە مەکتەبی نمونەیی سەعادەتیش دەرسی ئینگلیزی بە پۆلی دوایین ئەوتەوە. بەڵام ئەم دەرسە دەرسێکی تایبەتی بو. ئەتوانم بڵێم کە قوتابییەکانی ئەم پۆلەش لە ڕوی ئەم دەرسەی "هۆڵت"ەوە چوبونە ڕیزی قوتابیانی تایبەتییەوە. دەرسی وا هەبو دو سەعاتی پێوە ئەبون. لەبەرئەوە هۆڵت دەرسەکانی خۆی خستبوە دوای هەمو دەرسەکانەوە. لەو قوتابیانە هەندێکیان پێشکەوتنو لە حکومەتا جێگەی بەرزیان داگیر کرد. عومەری سادق ئەفەنی[٥٥] یەکێ بو لەو قوتابیانە. ئەم کوڕە دوایی لە جەیشی عێراقا بو بە زابت، بەڵام لە شەڕی جەیشی عێراقو شێخ مەحمودا لە "ئاوباریکە" کوژرا.

ئنجا کە من گەڕامەوە سلێمانیو چومە مەکتەب هەر ئەو ڕۆژە ڕەشید زەکی کابانی مودیری مەکتەب ناردمی بۆ لای هۆڵت. کە چوم پێی وتم: *"هیوام وایە لەمەو دوا لە سیاسەت دور بکەویتەوە. خەریکی دەرس وتنەوەو پێگەیاندنی*

---

[٥٤] تەماشای جزمی چوارەم بکە.

[٥٥] صادق ئەفەنی، خەڵقی موسڵو لە زەمانی عوسمانیا باشکاتبی مالیەو "وەکیلی موحاسبەچی" بو لە سلێمانی.

قوتابییەکانت بی و لەم ڕێیەوە خزمەتی وڵاتەکەت بکەی!.. " منیش لە دڵی خۆما وام نیاز بو کە توخنی سیاسەت نەکەوم و سەری خۆم کز کەم. لەبەرئەوە تا ئەو ڕۆژە کە جەمعیەتی کوردستان دامەزرا من بەتەما نەبوم بچمەوە کۆڕی سیاسەت تەنیا ئەوەندە نەبێ کە لە کاتی هەڵبژاردنی ئەندام بۆ مەجلیسی ئیدارە ناوی من وەکو لەمەوبەر باسم کردبو بە مەزبەتەیەکەوە درابو بە حکومەت، بەلاّم بەربەرەکانی هۆڵت و یا حکومەتی سیاسی بەرامبەر بە من، ڕۆژی کۆبونەوەکەی مزگەوتی سەید حەسەن لەسەر ئارەزوی یەك دو هاوڕێ بەبێ مەبەستێکی تایبەتی و تەنیا وەك سەیرکەر چوبومە مزگەوتەکەوە. ئەوەم بە بیرا نەهاتبو کە ناوی منیش بێتە ناوان و بکرێم بە ئەندام. بەلاّم کە لە ئەنجامی کۆکردنەوەی دەنگەکانا بە زۆرترین دەنگ بوم بە ئەندامێکی جەمعیەتی کوردستان و بە پێویستم زانی بچمە لای هۆڵت.

چونکە ویستم جارێ لە بابەت ئەم جەمعیەتەوە لە بیری حکومەت تێبگەم. لەولای تریشەوە بۆ من لە بیری هۆڵت گەیشتن بە تایبەتی پێویست بو. ئەبو بزانم کە دەربارەی هەڵبژاردنی من بۆ کۆمەڵەیەکی وا ئەڵێی چی؟ داوام لێ ئەکا کە ئەمجارەش خۆم دور خەمەوە یا نەء؟ واتە ئەمویست بۆم دەرکەوێ کە ئەم جەمعیەتە لە لایەن ئینگلیزەکانەوە بە ئاشکرا پشتیوانی ئەکرێ یا هەر دوراو دور چاودێری ئەکەن و بە هۆی "مستەفا پاشا"وە ئەیبەن بەڕێوە؟ بۆ ئەمەش بیانوم بە دەسەوە بوو چومە لای هۆڵت. لەگەڵ چاوی بە من کەوت نەیهێشتە بەر ئەوە قسە بکەم. ئەو هەڵی دایەو وتی: *"پیرۆز بێ! بە ڕاستی ئەم باوەڕە کە خەڵق بە تۆیان هەیە جێی پیرۆزباییە. هیوام وایە کە بتوانێ خزمەتی قەومەکەت بکەی"*. من وەلاّمم دایەوە. *وتم بەم وشانەتا وا دیارە کە ئەم جەمعیەتە سیاسی نەبێ! چونکە پێم ناڵێی کە خۆمیان لێ دورخەمەوە.* وتی: *"باوەڕ ناکەم کە (جەمعیەت) شتێکی وا بکا خراپەی لێ پەیا بێ"*. ئیتر ماوەی نەدام لەگەڵی درێژ بکەمەوە. بە بیانوی ئەوەی کە ئیشی هەیە دەسی گوشیم و بە یەکەوە لە ژورەکەی هاتینە دەرەوە. دوای ئەمە من دورو درێژ بیرم کردەوە. تێکەڵبون بەم کۆمەڵەو یا دورکەوتنەو

گەلێ شتم بە بیرا هات. بەڵام بە ئەنجام وام بە باش زانی لە کۆمەڵەدا بم. بە لامەوە وابو کە کەڵکی خزمەتم پێوە بێ و بە پێی ڕەوشتێك کە بۆ خۆم کێشاومە بتوانم بچم بەڕێوە.

مستەفا پاشا خۆی هەڵسوڕێنەری بانگی کوردستان بو. هەرچەند لە نوسینا زۆری بەرهەڵست ئەهێنایە ڕێمان، دیسانەوە کەم و زۆر نوسراوی باشم ئەخستە ڕۆژنامەکەوە. بە کوردی و بە تورکی چەندم پێکراو بۆ کوردایەتی چیم بە باش ئەزانی نوسیم و بڵاوم کردەوە. لەو ڕۆژانەدا بە تایبەتی قینم لە جلخوارەکان ئەبۆوە. من لەم کردەوەیە و لە نوسینی دەربارەی کوردایەتی تامێك و نەشئەیەکم وەرئەگرت.

مستەفا پاشا –داخەکەم– زیاد لە پێویست سڵی لە ئینگلیزەکان ئەکردەوە. لەبەرئەمە لای کوردە خوێنگەرمەکان و نیشتمانپەروەرەکان ئەوەندە جێی متمانە نەبو. جلخوارەکان بە پیاوی ئینگلیزیان ئەزانی و زۆریان ئەبوغزاند. لەمانە جێ داختر زمان نارەحەتی خۆی بو. لەو ڕۆژەوە کە گەڕابۆوە سلێمانی ناو و شۆرەتی کە لە دورەوە هەیبو رویکربوە کزی. شێخ و مەلا و توجار و کاسب و خوێندەوار، هەمو دەستە و پۆلەکانی شاری سلێمانی هەر یەکە بە جۆرێ لە خۆی زیز کردبو و تۆراندبو. واتە ڕەوشتێکی وای نەگرتبو کە لە خەڵقی سلێمانی بباتە پێشەوە.. لە بیرو باوەڕیشا لەگەڵ کەس ڕێ نەئەکەوت. بە شتی ئەوتۆوە ئەنوسا کە بۆ منالیش نەئەشیا پێوە بنوسێ. هەرچەند میرلیوایەکی ئەرکانی حەرب بو، بەڵام خۆی وا نەئەنواند خاوەنی زانستێکی سەقافەبەرز بێ و بە تەنگ لاساییەکانی کۆمەڵایەتی[٥٦] یەوە نەبو.

تەنیا ڕەوشتێکی هەرە باشی هەبو کە کوردێکی پەتی بو و لە کاتێکا لە دەوڵەتی عوسمانیا جێ و شوێنی بەرزو بەڕێزی هەبو بە کوردێکی پەتی بێ فیزو هاوشەری–پەروەر ناسرابو و ناوی دەرکردبو. لە کاتی تەنگ و چەڵەمەدا فریای گەلی کورد و خۆولاتییەکان کەوتبو. ئنجا هەر لەبەر ئەم سیفەتەی بو کە ئەوانەی

---

[٥٦] لاساییەکانی کۆمەڵایەتی: تەقالیدی ئیجتماعی.

ئەیانناسی و لە ڕابردوی بەشکۆو دەبدەبەی ئاگادار بون بە چاوێکی بەڕێزەوە تەماشایان ئەکردو دەورەیان ئەدا.

درێژی نەکەینەوە. هەرچەند هیوا نەئەکرا، بەڵام "جەمعیەتی کوردستان"و ڕۆژنامەکەی کەم و زۆر خزمەتی کوردایەتی و مەسەلەی کوردیان کردو بە هۆی بانگی کوردستانەوە بو کە پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە هندستان وڵاتی سلێمانی چوبۆوە دۆخیانی جاران و بوبۆوە بە ناوچەی جوڵانەوەی کوردایەتی و بەرزبونەوەی ئاوازی نیشتمانپەروەرەکان.

*　*　*

مستەفا پاشاو ئیسماعیل ئاغای شوکاک (سمکۆ)

مستەفا پاشا لە سلێمانیا دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبو. بەڵام بە لای تورکانەوە زۆر جێی ترس بو. بە تایبەتی دوای دامەزراندنی جەمعیەتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی بانگی کوردستان ئەوەندەی تر ترسیان لێ پەیا کرد. لەبەرئەوە زۆریان تەقەلا ئەدا کە لەناوی بەرن. کردەوەیەکی تریش تورکەکانی لە مستەفا پاشا بە تەواوی خستە ئەندێشەوە. چونکە لەم ڕۆژانەدا بە نهێنی چوە لای سمکۆ. لە مانگەکانی دواینی ساڵی ١٩٢١دا ئیسماعیل خانی[٥٧] ڕەئیسی عەشیرەتی شکاک لە سنوری ڕۆژاوای ئێرانا شۆڕشێکی گەورەی نایەوە. جارێ لە پێشا چو بە گژ "نەستوری"ەکانا. کە بە وێنەیەکی خراپ شکاندنی و "مارشەمعون"[٥٨]ی کوشت. بەمجۆرە سامێکی خستە ئەو ناوەو نزیکەی ٤٠٠٠٠ ئاسوری هەڵاتن و پەنایان بردە بەر ئینگلیزەکان لە عێراق و لە شاری "باقوبە"و دەوروپشتیا دامەزران.

سمکۆ دوای ئەمە هێزێکی گەورەی پەیا کردو لە ئێراندا کەوتە دەسوەشاندن. هەمو وڵاتی ورمێ (ڕەزائیەی ئیمڕۆ) و بەشێکی زۆری وڵاتی تەورێزی خستە ژێر

---

[٥٧] ئیسماعیل ئاغا، یا سمکۆ.

[٥٨] مارشەمعون، ڕەئیسی دینی و گەورەی نەستوری و یا ئاسوریەکان بو.

حوکمی خۆیەوە. لە ڕوی توندی دڵڕەقیو سامناکی ئەم قارەمانە کوردەوە ئەهالی ئەزربایجان لەهەر چوار لاوە دەسیان کرد بە هەڵاتن. خەڵقی سابڵاخو سەردەشتو ئەو دەورەش وردە وردە وڵاتەکەیان بەجێ ئەهێشت. لەمانە هەندێکیشیان هاتنە سلێمانی. ئێمە باسی زەبروزەنگی سمکۆمان لەم هەڵاتوانە ئەبیستەوە. هەر لەم کاتانەدا شەڕی تورکو یۆنان لە ئاسیای بچوکا بە گەرمی دەوامی ئەکرد. لەبەرئەمە بزوتنەوەی سمکۆ لەسەر سنوری ئێرانو تورکاو بڵاوبونەوەی دەسەڵاتو ناوو شۆرەتی تورکەکانی خستە ئەندێشەوە. لەوە ئەترسان کە ئەم بزوتنەوەیە بە هۆی کۆمەڵەکانی سیاسی کوردەوە ڕەنگێکی تر وەربگرێو بە بارێکی ترا وەرگەڕێ. واتە بگۆڕێ بە بزوتنەوەیەکی سیاسیو قەومیو کوردستانی تورکیاش بگرێتەوە. بەڵام نەشیان ئەویست بە پەلە بجوڵێنەوەو دەس بۆ سمکۆ درێژ بکەن. چونکە لەگەڵ لەشکری یۆنان تێك ئاڵابون. ڕۆژی ئەوە نەبو دوژمنی تر بۆ خۆیان پەیا بکەن. لەوەش ئەترسان کە وروژاندنی سمکۆ ببێتە هۆی ئەو شتە کە لێی ئەترسن. لەبەر ئەمانە تا ماوەیەك "مێچکە"شیان لە بەردا کرد. بە شیرینی لەگەڵی جوڵانەوە، تەنانەت بە ناوی دیاریەوە بە چەكو جبەخانەو بە چەند شەستیرێك یارمەتیشیان داو هەڵیان فریواند.

سمکۆ بەمە تەفرەی خوارد. خۆی لە تورکەکان نەگەیاند. تەنانەت بە هاندانی نهێنی تورك –کە بۆ مەرامی کاری خۆیان ئەیانکرد– ئەوەندەی تر کەوتە وێزەی ئێرانییەکانو تەنگی بە هێزەکانیان هەڵچنی. بەڵام تورکەکان لەپڕ چاویان کردەوە. لە چونی مستەفا پاشا بۆ لای سمکۆ عەقڵ لە کەللەیانا نەما. هەر لەم کاتەدا حکومەتی ئێران لەشکرێکی زۆربەی پێکەوە ناو کردیە سەر سمکۆ. سمکۆ بەرامبەر ئەم لەشکرە وردە وردە ئەکشایەوە. تەواو لە سنوری تورك نزیك کەوتبۆوە. مستەفا کەمال دوژمنی خۆی ئەناسی. لە نەمرود[٥٩] زۆر ئەترسا لە ئەنجامی چاوپێکەوتنی مستەفا پاشاو نزیك کەوتنەوەی سمکۆ لە سنورەکانی

---

[٥٩] تورکەکانی ئەو دەورە لە ڕوی کردەوەکانی زەمانی ڕیئاسەتی دیوانی عورفی لە ئەستەموڵ بە مستەفا پاشایان ئەوت نەمرود.

تورکیاش زیاتر مەترسی لێ نیشت. سەرەڕای ئەمە یۆنانەکان لەم کاتانەدا کەوتنە سەر سەودایەکی تر. بڕیاریان دا پەلاماری ئەستەموڵ بدەن. بۆ ئەم پەلامارە کەوتنە خۆئامادەکردن.

هەرچەند فەرەنسەو ئیتالیا بەرهەڵستی ئەم کردەوەیە بون و تەنانەت ئینگلیزەکان لە ڕودا بۆ پاراستنی ئەسەموڵ لە لەشکری یۆنان، لە "ماڵتە"وە هەندێ لەشکری تریان گەیاندە ئەستەموڵ و هێزەکانی سوێندخۆرەکانیان بەهێزتر کرد. بەلام مستەفا کەمال بەم فێڵ و فەرەجانە زۆر باوەڕی نەکرد. ترسا کە لە بەینی دو ئاگرا بمێنێتەوە. ئاگری شۆڕشەکەی سمکۆ لە خۆرهەلات و ئاگری لەشکرەکانی یۆنان لە خۆراوا. لەبەرئەمە بەرامبەر بە سمکۆ زۆر بێئینسافانە جولایەوە. ڕاستە کە مستەفا پاشا چوە لای سمکۆ و بۆ گویزانەوەی شۆڕش بۆ ناو خاکی تورک هانی داو ڕاستیشە کە بۆ ئەم مەبەستە هەندێ پارەو جەواهیری بۆ بردبو. بەلام وەکو لەوانەمان ئەبیستەوە کە ئاگایان لە کارە نهێنییەکان هەبو، سمکۆ بە واتەی پاشا نەچوبو بەڕێوە. لەگەڵ ئەمەشا لە ڕوی گومان و ترسەوە هێزەکانی تورک لەو سنورانە دەسی خۆیان وەشاند. دەستەیەك سوارەی گورج و سوکەڵە شەوێك بە دزییەوە لە ناوچەی لەشکرگای سمکۆ نزیك کەوتنەوە.

سمکۆ کە لە تورکەکان مەترسی نەبو و بەتەما بو داوای هێزو یارمەتیشیان لێ بکا بە خۆی و لەشکرەکەیەوە لە شیرین خەوا بو کە درایە بەر شێلکی تفەنگ و نارنجۆك (بۆمبا). لەم شەبەیخونە بێمروەتانەیەدا گەلێ لە پیاوماقوڵەکانی سمکۆ و ژنێك لە ژنەکانی کوژراو خەسرەوی کوڕیشی بەدیل گیرا. جگە لەمە غەزنەی پارەکەشی تالان کرا. سمکۆ خۆی نەکوژراو ڕزگاری بو و دوای ئەم کارەساتە خۆی و برایەکی لەگەڵ دەستە سوارێك لە پیاوەکانی کشانەوە دەوری ڕەواندز. بەینێ بو لە سلێمانییەوە دەستەیەك لە زابتەکان و لاوە نیشتمانییەکانی کورد بە ناوی هەلاتنەوە سلێمانیان بەجێهێشتبو و چوبونە سەقز. لە ڕاستیا ئەمانە لەسەر بڕیاری کۆمەڵە بۆ یارمەتی سمکۆ چوبونە ئێران. مەبەسیان ڕێخستنی شۆڕشەکە بو. بە هیوای ئەوە بون کە بیگۆڕن بە شۆڕشێکی کوردی و سیاسی. بەلام ئەم

ئەنجامـەی سمکـۆو کارەسـاتێ کـە بـە سـەری هـات، بـو بـە هـۆی نائومێـدیو گەڕانەوەی ئەوانە کە هێشتا لە سەقز نەچوبون بەولاوە..

لەولای تریشەوە لەشکرەکانی مستەفا کەمال، لە ٢٦ی ئەغستۆسی ٩٢٢ بایان دایـەوە سـەر لەشـکرەکانی یۆنـان. لـە "دوملوپینـار"دا خـراپ شـکاندیان. ئنجـا وردەوردە پێشـکەوتن تـا گەیشـتنە "عوشـاق". لێرەشـا دوای شـەڕێکی سـامناك لەشکری یۆنان بە جارێ تەفروتونا بو و ڕێگەی ئیزمیر کرایەوە. ئیتر لەشکری تـورك لـە ٩ ئـەیلول چـوە نـاو شـاری ئیـزمیرەوە جگـە لەمـە لـە ١ی ئـەیلول لـەلای باکورەوە لەشکری دوەمی تورك ڕوی کردە "ئیزمیت". یەکلەدوایەك شارەکانی (بیلەجاك، ئەسکی شەهرو کوتاهیە)ی گرتەوە. لە ١١ی ئەیلول شاری بورسـەو لـە ١٤ی هـەر ئـەو مانگـە "مودانیـە"ش کەوتـەوە دەس تـورك و لـە ٢٠ی ئـەیلولی ٩٢٢ هەمو ئەنادۆڵو ڕۆخەکانی زەریاچەی مەڕمەڕە لە لەشکرەکانی یۆنان بە تـەواوی پاك کرایەوە..[٦٠]

* * *

مەسەلەی موسڵ

و

حکومەتی جاری دوەمی شێخ مەحمود

لـە باسـەکانی پێشـودا بۆمـان دەرکـەوت کـە لـە سـاڵەکانی ٩٢١-٩٢٢ هـەر تەقەلایـەك دراو هـەمو ئـەو ڕەنـج و تێکۆشـانە کـە بـە مەبەسـی شکسـت پێـدان بـە مستەفا کـەمال و لەشـکرەکانی تـورك تـاقی کرایـەوە هیچـی سـەری نـەگرت. بەڵکو مستەفا کەمال و هاوڕێکانی بەرامبەر بە هەمو شۆڕش و کارەساتێ کە هەڵگیرسا و

[٦٠] لـە تەرجەمـەی عـەرەبی کتێبـی "مەسـەلەکانی خۆرهـەلات" بـە قەڵـەمی "E.Yung" نوسـەری بەناوبانگی ئەڵمان.

ڕوی دا بە وێنەیەکی لە ئەقڵ بەدەر بەربەرەکانییان کرد. بەرامبەر بە بێگانەکانی ئەستەموڵ‌و هێزەکانی خەلیفە، بەرامبەر بە لەشکرەکانی یۆنان لە "ئەنادۆڵ"و لە "تراکیا"، بەرامبەر بە فرەنسزەکان‌و ئەرمەنییەکانی "کلیکیا"، بەرامبەر بە ئەرمەنیەکانی ئەریوان لە قەفقاس، بە کورتی بەرامبەر بە فڕوفێڵ‌و مناوەرەکانی ئینگلیز لە ئەستەموڵ، لە ئەوروپا، لە عێراق لە کوردستان واتە لە هەر چوار لای وڵات خۆیان گرت‌و کۆڵیان نەداو بەمجۆرە کە لە هەمو ئەم کارەساتانەدا سەرکەوتن‌و هیوایان بە ژیان پەیا کردەوە ئنجا بایان دایەوە سەر مەسەلەی موسڵ. چونکە تورك بە پێی میساقی میللی خۆیان دەسیان لەم وڵاتە هەڵنەگرتبوو داوایان ئەکردەوە. حکومەتی ئینگلیزیش بەرامبەر بەم داوایە بیانوی کوردستانی بە دەسەوە بو. واتە جارێکی تر بیری لە دامەزراندنی حکومەتێکی کورد کردەوەو بڕیاری دا بە ناردنەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی. بۆئەو ڕۆژە تەگبیری لەمە باشتر نەئەهات بەبیرا. کوردستانی عێراق وەکو وتبومان بە تەواوی شێوابو و جڵەوی ئیدارە لەدەس ئینگلیزەکان دەرچوبو. حکومەتی ساوای عێراق هێشتا ئیدارەی کوردستان‌و بە تایبەتی هی سلێمانی نەدرابوە دەس‌و ئەم هەرێمە جاریٚ لەژێر دەسەڵاتی ڕاستەوڕاستی مەندوبی سامیا مابۆوە. چونکە عێراق هێشتا نەگەیشتبوە ڕیزی دەوڵەتێکی وا کە سەرەڕای کاروبارەکانی خۆی دەس بۆ کوردستانیش درێژ بکا. بەڵام ئیتر ئینگلیزەکانیش زۆریان بۆ هاتبو.

ئەیانویست ساتیٚ زوتر لە ژێر باری پێویستیەکانی لەشکرەکانیان بچنە دەرەوە. ئەو لەشکرانە کە دوای بڕانەوەی شەڕ لە عێراق نەکێشرابونەوەو لە ڕوی هەراو شۆڕش‌و ئاژاوەی دوابەدوای خەڵقی ئەم وڵاتە -چە کوردو چە عەرەب- ساتیٚ ئارام‌و ڕەحەتییان بە خۆیانەوە نەدی‌و نەحەسانەوە، بەڵام کوژاندنەوەی ئەم شۆڕشانە زۆر گران ئەکەوتە سەر "خەزینە"ی بەریتانیا و ئابوری وڵاتی ئینگلیزی خستبوە دەرەکەوە. هەواڵی کوردستانیش گەیشتبوە ئەندازەیەك کە پێویستی بە گۆڕینی سیاسەت، بە وشەیەکی ڕەوانتر پێویستی بە ئیدارەیەکی

قەومی ئەکرد. سەرپاکی کوردی عێراق لە ئینگلیز هەڵگەڕابونەوە. یاخییەکان مەزبەتەیان ئەکردەوە. داوای ناردنەوەی شێخ مەحمودو دامەزراندنەوەی حکومەتی کوردیان ئەکرد. جگە لەمانە ئیتر بۆ ئینگلزیەکانیش کاتی ئەوە هاتبو کە لەگەڵ ئۆزدەمیر حساب ببڕنەوە. ئەبو هێزە بچوکەکەی تورك لە ڕەواندز بکرێتە دەرەوەو لە سنوری ولاتی موسڵ دور بخرێتەوە. واتە پێویست بو کە لەم ولاتەداو لەناو کوردەکانا دوایی بە پڕوپاگەندەی تورك بدرێ. بەلام هەروەکو دەسەلاتی ئابوری بەریتانیا لەوانە نەبو بە سوکی بچێتە ژێر ئەم بارەوە هەندێ هۆی سیاسیش وای ئەویست کە پێش ئەوەی مەسەلەی موسڵ بخرێتە موزاکەرەوەو حکومەتێکی کورد بێتە ناو و کوردستان زیندو بێتەوە. واتە دەرپەڕاندنی ئۆزدەمیرو هێزەکەی تورك لە ڕەواندز بۆ حکومەتی شێخ مەحمود مایەوە.

بە کورتی بۆ سیاسەتی ئەو ڕۆژە وای دەس ئەدا کە ئەم کارە لە لایەن کوردە خۆولاتییەکانەوە جێبەجێ بکرێ. لەم کاتەدا شێخ مەحمود هێشتا لە کوێت بو. لەگەڵ هەندێ لە دۆستەکانی و ئەوانەی کە سەر بەو بون، نامەی نهێنی ئاڵوگۆڕ ئەکردو ئاگای لەو مەزبەتانە هەبو کە دەربارەی ناردنەوەی خۆی بۆ کوردستان ئەدرا بە ئینگلیزەکان. کەریم بەگی فەتاح بەگ، ڕاست لەم کاتەدا بو کە دو ئینگلیزەکەی کوشت و چوە لای ئۆزدەمیر. کوردەکان و هێزەکەی ئۆزدەمیر دوای ئەمەش هەڵمەتیان بردبوە سەر ڕانیەو ئینگلزەکانیان لێ دەرپەڕاندبو.

شێخ عەبدولکەریمی قادرکەرەم یەکێ لە دۆستەکانی ئینگلیزو ئامۆزای شێخ قادری گوللەنەبڕ لەم ڕۆژانەدا دەورێکی باشی یاری کردو لە نوسینی هەندێ لە مەزبەتەکاناو داوای ناردنەوەی شێخ مەحموددا دەسێکی درێژی هەبو. مستەفا پاشای یامولکیش لە ڕێی هاتوچۆی لای ئینگلیزەکانەوەو گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی شێخاناو بە تایبەتی لەگەڵ شێخ قادری حەفیدو حەپسەخانی نەقیب[61] لەم

[61] حەپسەخانی نەقیب کچی شێخ مارفی نەقیبو ئامۆزای شێخ مەحمودو شێخ قادر بو. بە ڕاستی یەکێ بو لە شاژنەکانی کورد. هەرچەند نەخوێندەوار بو، بەلام تا بتەوێ وریاو زرنگو

باسەدا بەشدار بو. بەڵام لە کاتێکا کە لە ناوچەی سلێمانیو دەوری سلێمانیا خەریکی ئەم کردەوانە بون، تورکەکانی ڕەواندز (دەستەی ئوزدەمیر) بەیاننامەیەکی زۆربەیان لە کوردستانا بڵاو کردەوە. لەم بەیاننامەیە هەندێکیشیان نارده سلێمانی. وا دیاربو لە هێنانەوەی شێخ مەحمود کەوتبونە ترسەوە. لەبەرئەمە هەڕەشەیان لەوانە ئەکرد کە خەریکی مەسەلەی کورد بونو چاوەڕێی گەڕانەوەی شێخ مەحمودیان ئەکرد. بە قسەی جلخوارەکانو بە پێی بەیاننامەکانی ئوزدەمیر وا دەرئەکەوت کە زۆری پێ ناچێت تورکەکان ئەگەڕێنەوە وڵاتی موسڵ. هەر لەم ڕۆژانەداو دوای ئەوە کە ڕانیە کەوتەوە دەس کوردەکانی (هاو وشە)ی ئوزدەمیر دەنگێکی تر بڵاو بۆوە. ئەیانوت بەشێك لە هێزەکەی ئوزدەمیر لەژێر سەرەکی کەریم بەگو عەباسی مەحمود ئاغاو چەند زابتێکی تورکا ڕویان کردوەتە سلێمانی. ئینگلیزەکانی سلێمانی پێش ئەم باسە لە تەنگاوا بونو جێیان بە خۆیان نەئەگرت. کە ئەمەشیان بیست ئەوەندەی تر کەوتنە ئەندێشەوە. ئیتر ڕاستبونەوەی سەرپاکی کوردی عێراق نزیك بوبۆوە. لەبەرئەمە وەکو لە جێی خۆیا باسمان کردبو بە فڕۆکەو لە ناکاوا سلێمانیان بەجێهێشتو ڕایانکردە بەغدا (٥ی ئەیلولی ٩٢٢).

سلێمانی بەم جۆرە چۆڵ کراو بێ حکومەت مایەوە. لەبەرئەمە وەکو لەمەوبەر باسمان کردبو دەسبەجێ لە مەکتەبەکەی ئەعدادی زەمانی عوسمانیا –کە دوایی کرابو بە دائیرەی حاکمی سیاسی–و لەژێر سەرەکی شێخ قادری برای شێخ مەحمود کۆبونەوەیەك ڕێك خراو بۆ پاراستنی شاری سلێمانی لە هەڵمەتی تورکو عەشایرو بۆ بەرهەڵستی خراپەو جەردەییو یا کارەساتێکی تر کە بە بیرا نەهاتبێ کەوتنە موزاکەرەوە. ناحەزەکانی کوردو بەتایبەتی تورك پەرستەکان لەم کۆبونەوەیە پەست بوبونو ویستیان ئاژاوە بکەوێتە شارەوەو ئەو خەڵقەی لە مەکتەبەکەدا کۆبوبونەوە بیانشێوێننو بڵاوەیان پێ بکەن. لەم حەلەداو دوای

فامیدە بو. لە کەرەمو بەخشندەییا "حەتەم"ێ بو بۆ خۆی لە وەختەدا هێشتا شوی بە شێخ قادر نەکردوە.

ڕۆیشتنی ئینگلیزەکان کەریمی فەتاح بەگ لە ڕەواندزەوە هاتبوە سلێمانیو بۆ ئوزدەمیر ئیشی ئەکرد. لە گەرمەی موزاکەرەدا کابرایەك نێرراێە مەکتەبەکە، بۆئەوەی کە گەیشتنی لەشکری تورکو عەشایرو بەناو خەڵقەکەدا بڵاو کاتەوە. ئەمە هەرچەند ڕاست نەبو و بۆ پشێویو ئاواژەنانەوە ڕێخرابو، لەگەڵ ئەوەشا زۆری ئەهالی بڕوایان کردو لە مەجلیسەکە چونە دەرەوە. بەلام لاوە نیشتمانپەروەرەکانو بەشی (زوبدە)ی شار بەمە نەشلەژانو خۆیان گرتو تا بڕیار لەسەر دانانی مەجلیسێکی میللی نەدرا لە جێی خۆیان نەجولانەوە. لەم کاتەدا کەریم بەگی فەتاح بەگ بە خۆیو چەند نەفەرێ لە پیاوەکانی کردی بە ناو کۆمەلاو مستەفا پاشای گرتو بردی بۆ سەرا. لەوێ پیاوی خۆی بە سەرەوە داناو حەپسی کرد. کەریم بەگ، مستەفا پاشای بە گونابار دائەنا. ئەیوت لە لایەن حکومەتی تورکەوە داوا کراوەو ئەینێرێتە لای ئوزدەمیر. مانای ئەمە فەوتانی مستەفا پاشاو لەناوچونی بو.

مەجلیسی میللی سلێمانی لەژێر سەرەکی شێخ قادری حەفیدا دامەزرابو. ئیتر پاراستنی فەردێکی کورد وەکو ئاسایشی گشتیو پاراستنی خەڵقی شارەکەو بە سانی پاراستنی هەمو فەردێکی بێگوناهو بێدەسەلات ئەکەوتە ئەستۆی ئەم مەجلیسە. ئنجا مەجلیس واجبی خۆی بە ڕاستی هانییە جێ. بڕیاری دا بە ڕزگارکردنی مستەفا پاشا لە بەندو لە دەرەکی بە دەسەوە دران بە تورك. دەستەی لاوانی نیشتمانپەروەر هاتنە خرۆشو لەگەڵ حەشاماتێکی گەورەی ئەهالی تاویان دایە سەر بەندیخانەکەی سەرا. بە زۆر مستەفا پاشایان هێنایە دەرەوەو بە نمایشێکی گەورەو بەڕێز بردیانەوە ماڵی خۆی.

* * *

لە پێش گەڕانەوەی "شێخ مەحمود"ا هەواڵی سلێمانی.
زەماوەندی هەڵکرانی ئالای کوردستان.

هێشتا ئینگلیزەکان سلێمانیان بەجێ نەهێشتبو کە من بە هۆی وچانی مەکتەبەکانەوە بۆ کۆکردنەوەی ئابونە بۆ (بانگی کوردستان) چوبومە کەرکوك. لەوێ چەند ئابونەیەکم کۆکردەوە. بەڵام کە بیستم ئینگلیزەکان لە پڕو بە فڕۆکە ڕایانکردۆتە بەغدا، ویستم بگەڕێمەوە. خەڵق لە ڕاکردنی ئینگلیزەکان بەم جۆرە سەریان سوڕما بو. خەتی تەلەگراف کە لە لایەن کەریم بەگەوە بڕرابو هێشتا چانەکرابۆوە. هەواڵی ڕاست لە لایەن سلێمانییەوە نەئەبیسرا. هەر کەسە بە هەوای دڵی خۆی قسەی ئەکرد. هەرچەند ئەمانزانی کە شێخ مەحمود کوێتی بەجێ هێشتوەو هاتۆتە بەغدا[٦٢] و ئەمانبیستەوە کە لەگەڵ مەلیك فەیسەڵو مەندبوی سامیا کەوتوەتە موزاکەرەوە، بەڵام هەواڵێ کە سوکنایی بە دڵ بداو یا جێی باوەڕ بێ دەس نەئەکەوت. لەبەر ئەمە من زۆر بە پەرۆش بومو ساتێ زوتر ئەمویست بگەڕێمەوە سلێمانی. وام ئەزانی کە "جەمعیەتی کوردستان" ئەبی بجوڵێتەوە. دەس بکا بە ئیش، تێبکۆشێ کە لەکات کەڵك وەرگرێو بە پێی بەرنامەی کۆمەڵ شتێ بۆ کورد بکاو هەستی خۆی دەربخا، بەڵام هیچ هۆیەکی گوێزانەوە دەس نەئەکەوتو هاتوچۆی عادەتی لە بەینی کەرکوكو سلێمانیا نەمابو. لەم حەلەدا سەید ئەحمەدی هەنجیرە هاتە کەرکوكو لە ماڵی کەریمی حاجی ئەولا[٦٣] دابەزی. لە لایەن "مەجلیسی میللی سلێمانی"و یا لە لایەن موخابەرە لەگەڵ بەغدا نێررابو. مەبەس ئەوە بو لە ڕۆژی گەڕانەوەی شێخ مەحمودو لە باسو هەواڵ تێبگا کە بە پێی ئەوە دەس بکرێ بە ڕێخستنی کاروبارو بە پیرەوەچونی "حوکمداری کوردستان". ئەمە بۆ من هەلێکی باش بو. دوای ئەوە کە سەید ئەحمەد ئیشەکانی خۆی تەواو کرد، من لەگەڵ ئەو بە ئۆتۆمۆبیل گەڕامەوە سلێمانی (تەموزی ١٩٢٢).

---

[٦٢] ١٢ی ئەیلولی ٩٢٢.

[٦٣] کەریمی حاجی عەوڵلا، ئەو ڕۆژە حاکمی مونفەرید بو لە کەرکوك. برا بچوکی حاجی مەلا سەعیدو ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە بو. لە کولیەی حقوقی ئەستەموڵ دەرچوبو.

لە خەڵقی دێهاتو دەوروپشت، لە عەشایرو لەوانە کە لە ڕۆژێکی وادا خۆیان لە شێخ مەحمود نزیك ئەخستەوە، حەشاماتێکی ئێجگار زۆر ڕژابونە سلێمانی. من کە بە تەمابوم بۆ هەندێ کردەوە (جەمعیەتی کوردستان!) ببزوێم نەئەهات بە بیرما کە "جەمعیەت" لە خۆیەوە ناجوڵێتەوە. هەرچەند تا ئینگلیزەکان لە سلێمانی بون شکی تیا نەبو کە لە لاوە ئەموستیان لەناوا هەبو، بەڵام نەمئەزانی کە ئینگلیز لە ناوا نەبێ "مەکینە"کەی کۆمەڵە بە جارێ لەکار ئەکەوێ. واتە نەمئەزانی کە ئازادی لەو ڕۆژەدا وشەیەکی پوچو بێمانایەو نابێ ئێمە بە خۆمانی ڕەوا ببینین!..

بەڵام دوای ئەمە نرخی ئەو کۆمەڵەو جەمعیاتە تێگەیشتم کە بە ئیشارەتی بێگانەکان دائەمەزرێو باش بۆم دەرکەوت کە لەم جۆرە کۆمەڵانە –با لە لایەن کەسانی باشەوە هاتبێتە ناو– ناکرێ بە تەمای خزمەتو چاکە بی. ئەوەش لەوێ بێ کە زۆرجار ئەم چەشنە کۆمەڵانە بە مەبەسێکی تایبەتیو خزمەتی سیاسەت ڕاسەوڕاست بە ئەموستو ئیشارەی کاربەدەستان دێتە ناو و لە لایەن ئەو جۆرە کەسانەوە دائەمەزرێ کە سیاسەت بە کاسبی دائەنێن. ئەگەر نیشتمانپەروەرێکی ڕاست یا ئەندامێکی پاکو بێ غەش لە کۆمەڵێکی وا هاتە بەرچاوت تۆ بە هەڵە مەچۆو بزانە کە ئەو ئەندامە بە هەڵە چوەو لەگەڵ گیانپاکی خۆی باوەڕی بە ڕوی دەرەوەی خەڵق کردوە. ئەگەر وا نەبێ ئەبێ وا چوبێتە مێشکیەوە کە بتوانێ بە زۆرانبازی لەگەڵ بەرهەڵستەکانا کەمو زۆر کەڵکی قەومەکەی بگرێو خزمەتی نیشتمانەکەی بکا..

بە کورتی من لە ڕوی نەشارەزاییمەوە بەلامەوە سەیر بو کە جەمعیەتی کوردستان! لەو ڕۆژەداو لە حاڵێکا ئەم کارەساتانە ڕوئەداو بە دەستەوەیە حکومەتی کورد دابمەزرێو کوردستان دروست بکرێ، لە باتی ئەوەی کە بکەوێتە کارەوە، دەسبەجێ کۆبێتەوەو بڕیار بدا بە دانانی بەرنامەیەکی تازە، بە پێی ئەو ڕۆژە قۆڵی لێ هەڵکاو نەشاتێکی سیاسی بنوێنێ" لە خۆیەوەو بێ ئەوە زۆرێکی بۆ هاتبێ بڵاوەی لێ بکاو لە کار بکەوێ.

مستەفا پاشای ڕەئیسی جەمعیەتی کوردستان بە تەرکەن خۆی لە جەمعیەت نەئەگەیاند. ئەویش بە چەشنی کوێخاو ئاغاکان شوێن شێخ قادری حەفید کەوتبو و لەگەڵ ئەوا خەریك بو. ڕۆژنامەی "بانگی کوردستان" لە جیاتی ئەوەی کە لاپەڕەکانی زۆر بکرێ‌و هیچ نەبێ لەو سەرودەمەدا ببێ بە ڕۆژانە، وتاری قەومی‌و نیشتمانی جوانی سیاسی تیا بنوسرێ، گیانی میللی‌و بیری کوردایەتی تیا بڵاو بکرێتەوە، بەڵێ لە جیاتی ئەمانەو لە جیاتی ئەوە کە دەنگی کوردستان بە چوار لای گێتی بگەیەنێ‌و ببێتە هۆی هەرە بەهێزی بڵاوبونەوەی ڕوداوەکانی ئەو ڕۆژەی کوردستان –داخەکەم بە پێچەوانەی ئەمە– هەر بە جارێ بێدەنگ بو و کڕ کەوت. ڕۆژنامەکەت پەیڕەوی خاوەنەکەی ئەکردو لە پێویستترین کاتا لە مەیدان کشایەوەو لەبیر چوەوە. لەبەرئەمە من ویستم ئابونەکان بنێرمەوە بۆ کەرکوك. بەڵام پاشا نەیهێشت‌و پارەکانی لێ وەرگرتم[٦٤]، چونکە بە قسە (بانگی کوردستان) هەر مایەوەو بڵاو ئەکرایەوە.. من بەمانەش لە تەقەلای خۆم نەکەوتم. چە لەگەڵ مستەفا پاشای ڕەئیسی جەمعیەتی کوردستان‌و چە لەگەڵ ڕەئیسی مەجلیسی میللی، شێخ قادری حەفید، تا پێم کرا خەریك بوم‌و بەو ناوە کە ئەندامێکی جەمعیەت‌و نوسەرێکی بانگی کوردستان بوم، بە واجبی خۆم ئەزانی کە هەوڵێ بدەم‌و خزمەتێ بکەم. بەڵام سودی نەبو و کەس وەڵامی نەئەدامەوە. هەندێکیش ئەم تێکۆشانەی منیان لا سەیر بوو گاڵتەیان بە ئەقڵم ئەهات. منیش بەم حاڵەدا وام بۆ دەرئەکەوت کە ئەمجارەش هەلمان لە دەس ئەچێ‌و مایە پوچ ئەبین. واتە بارێك نەئەخرایە سەرشانی کورد کە پێی هەڵگیرێ‌و بیبا بەڕێوە. بە وشەیەکی بێ توێکڵ‌و ڕەوانتر بناغە بۆ حکومەتی کوردا نەئەڕێژرا. بەڵکو لەسەر حسابی کوردو کوردستان تەمسیلێکی تازە بە دەسەوە بو!..

---

[٦٤] دوای ئەوە کە تەقەلام دا بۆ پێشخستنی "بانگی کوردستان" و بڵاوکردنەوەی لەسەر دەستورێکی تازەو تەقەلاکەم سەری نەگرت‌و ڕۆژنامەکە خرایە پشتگوێ، بە پاشام وت *ئابونەکان ئەنێرمەوە بۆ کەرکوك*. بەمە ڕازی نەبو ئەوسا کە منیش "گەیشت"ێکم لێ وەرگرت‌و پارەکانم دایە. گەیشتەکە لە لامەو هەڵمگرتوە..

* * *

لەگەڵ ئەمەشا پەردەی یەکەمی ئەم تەمسیلە منیشی هەڵفریواند. وای لێکردم کە هەست بە شتێ بکەم. تەزویەکی شادی بە لەشما بێ و خوێنێکی گەرم و خۆش لە دەمارەکانما بکەوێـە گەڕ"

* * *

هەڵکردنی ئاڵای کوردستان

لە ماڵی شێخ قادری ڕەئیسی مەجلیسی میللی کۆبونەوەیەکی گەورە ڕێخراو لە دوای گفتوگۆیەکی دورو درێژ بڕیار درا کە لە مزگەوتی گەورە، موئتەمەرێکی گشتی بگێڕێ و بە دەستورێکی ڕەسمی ئاڵای میللی کورد هەڵکرێ. لەو ڕۆژەدا کە بۆ ئەم موئتەمەرە دانرابو نزیکەی دە هەزار کەس لە مزگەوتی ناوبراوا کۆبۆوە. ئەندامەکانی مەجلیسی میللی لە ناوەڕاستی حەوشی مزگەوت لە جێی حەوزەکەی ئیمرۆدا بە ڕیزەوە لەسەر کورسی دانیشتبون. قوتابیانی مەکتەبەکان لە بەردەمی ئەوانا ڕیزیان بەستبو. بە ئاوازێکی شیرینی دڵڕفێن کچ و کوڕ پێکەوە گۆرانی میللییان ئەخوێندەوە. پیاوم ئەویست کە لەو ساتەدا فرمێسکی شادمانی نەڕێژێ. من بەسەر دونیاوە نەمابوم. لە ئاسمانی خەیاڵ پەڕبازیم ئەکردو ئەفڕیم. لەپڕ سەرکەوتمە سەر کورسییەك. وتارێکی دورو درێژم خوێندەوە. لەبەر، نەك لەسەر کاغەز. وشەکان وەکو تەرزە لە دەمم ئەهاتە دەرێ. بەڵام تەرزەیەکی وا بە ڕاستی کە لە ناوەندی وتارەکەدا بو موچڕکێکی سارد بە لەشما هات و دانەکانم کەوتە چۆقەو ئەژنۆکانم هاتە لەرزین. ئەوەندە نەمابو کە لە کورسییەکە بکەومە خوارەوە. بەڵام دانم بە خۆما گرت و هەرچۆنێ بێ وتارەکەم گەیاندە دوایی.

ئنجا لەگەڵ گۆرانی تایبەتی قوتابیان و دەنگی مۆزیقەی عەسکەر ئاڵای کوردستانی بەڕێز وردەوردە بەرز بۆوەو هەڵکرا..

* * *

٦٩

من لەو ڕۆژە بەدواوە تا گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی جارێکی تر چاوم بە شێخ قادر نەکەوتەوە. مستەفا پاشاش وا دەرئەکەوت کە لێم زیز بێ. چونکە وەکو جاران دەرنەئەکەوت و تا من نەچومایە لێی نەئەپرسیمەوە. جەمعیەت و ڕۆژنامەکەی جەمعیەتیشی بە بیرا نەئەهات. بەڵام وەکی تر لە کارا بو. بە سانی جیوە ئەیلۆقایەوەو نەیئەزانی وەستان چیە؟ لەگەڵ شێخ قادر تەگبیری ئەوەیان ئەکرد وەفدێك بنێرن بە پیر شێخ مەحمودەوە. وەفدی شاری سلێمانی لەژێر سەرەکی ڕەئیسی مەجلیسی میللیا ڕێخرا، کە ئەندامە ناسراوەکانی مستەفا پاشاو هەندێ لە پیاوە بەڕێزەکانی سلێمانی بون. لە لایەکەوە خەڵق چاوەڕوانی ئەوەیان ئەکرد شێخ مەحمود بگەڕێتەوە، لەولای ترەوە لەناو شارا باس باسی هاتنی لەشکری تورك و عەشیرەتی پشدەر بو بۆ سەر سلێمانی. لەم ڕۆژانەدا من چەند جارێ بە تەنیا، یا لەگەڵ زابتە کوردەکانا هەوڵم دا کە خۆمان بگەیەنینە شێخ قادرو مەجلیسەکەی. بەڵام هەر جارە بە لەونێ ڕێمان لێ گیرا.

مستەفا پاشا تا شێخ مەحمود هاتەوە سلێمانی موستەشاری شێخ قادر بو. ئەو دو (قوتب)ەی ئەو ڕۆژە خۆیان بۆ ئەوە ئامادە ئەکرد کە شێخ مەحمود بگرنە ژێر چنگیان، لەسەر سیاسەتێکی تایبەتی ئەچون بەڕێوە. وا چوبوە مێشکیانەوە کە شێخ مەحمود بۆ بەجێهێنانی ئەو بەرنامەجە ئەگەڕێتەوە کە لە بەغدا بۆی دانراوە[٦٥]. لاوانی کوردو زابتەکان –نزیکخرانەوە لەوێ بوەستێ– بە چاوێکی خراپ و بە شکەوە تەماشایان ئەکرا، دێهاتی، ڕەشۆکی، تفەنگ بە شان و عەشایر لە ڕوا بون و ئەخرانە پێشەوە. وا دیار بو کە شێخ قادرو پاشا بە تەمای داڕشتنی بناغەی حکومەت نەبون و بیریان لە سەڵتەنەتی فەردی کردبوەوەو حوکمی ئیقتاعییان ئەژیاندەوە. دەنگیش وا بڵاو کرایەوە کە (٣٠٠,٠٠٠) ڕوپیەیەك لە خەزێنەی حکومەتا بو بە تەگبیری شێخ و پاشا بەسەر هەندێ لە گەورەکانی

---

[٦٥] لە بەغدا لەگەڵ شێخ مەحمودا لەسەر ئەوە ڕێکەوتبون کە ئوزدەمیرو تورکەکان لە ڕەواندز بکاتە دەرەوە..

عەشایرا بەش کراوە کە لەو ڕۆژانەدا هاتبونە سلێمانی. لەگەڵ هەمو ئەمانەدا ئەبێ لە حەق لا نەدەین. لە دەورێکی وا بێ حکومەتیو وەستانی قانونا ماوە نەدرا بە تێکچونی ئاسایشو مەجلیسی میللی لەم لایەنەوە کەڵکێکی گەورەی ئەو ڕۆژەی گرت.

* * *

٧٠

گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی

لە ئەنجامی گفتوگۆی بەینی مەلیك فەیسەڵو شێخ مەحمود، شێخ مەحمودو مەندوبی سامی لە بەغدا وا بڕیار درابو کە شێخ مەحمود ببێ بە ڕەئیسی مەجلیسی میللی. بەڵام دوایی هەستیان بەوە کردبو کە شێخ مەحمود ئەم عینوانەی بەدڵ نییە. لەبەر ئەوە گۆڕیان بە عینوانی حوکمداری کوردستان. ئنجا پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود بە چەند ڕۆژێ هەندێ لە زابتە کوردەکان کە لە جەیشی عێراقا خزمەتیان ئەکرد بە ئەمری حکومەتو بۆ یارمەتی کوردستانی تازە نێررانە سلێمانی. تۆفیق وەهبیو ئەمین ڕەواندزیو عەزیز قەزاز فایەق کاك ئەمین لەناو ئەمانەدا بون. بەڵام سدیق پاشا[٦٦] لە لایەن دائیرەی مەندوبی سامیەوە هاتبوە سلێمانی. بە تەمای ئەوە بو کە حکومەتی کوردستان لەژێر چاوتێبڕینو یا چاوێری ئەوا بڕوا بەڕێوە. ئەمانە هەمویان چاوەڕوانی گەڕانەوەی شێخ مەحمود بون. هەندێ لە زابتە لاوەکان لەم ماوەی چاوەڕوانییەدا لەناو خەڵقاو بە تایبەتی لەناو لاوەکانا هەستێکی بەتینی قەومیو نیشتمانیان بڵاو کردەوە. ئێمەش دەستەی مامۆستاکان لەناو خۆمانو قوتابییەکانا چیمان پێ کرا کردمان..

[٦٦] صدیق پاشا یا سدیق قادری، خەڵقی سلێمانی یا وەکو خۆی ئەڵێ خەڵقی دێی مۆرتکەیە. لە زەمانی عوسمانی زابت بوو لە شەڕی گێتی یەکەما بە خۆیو تابورەکەیەوە (تابور= فەوج) بەدیل گیراو نێررایە ڕوسیە. لەوێ لە کاتی شۆڕشی شورەویەکان چوە لەشکری چارەوە (چار= قەیسەری ڕوس) کە پێیان ئەوت لەشکری سپیو لەژێر فەرمانی "ژەنەراڵو ڕانکەل"دا بەرامبەر بە لەشکری بۆلشەویك (سورەکان) شەڕی کرد تا گەیشتە پایەی ژەنەراڵ. بەڵام دوای شکستی لەشکری سپییەکانو لەناوچونی خانەوادەی قەیسەر، لە خۆرهەڵاتی دورەوە گەڕابۆوە بەغدا. لە ڕوی شارەزایی بە زمانی ڕوسو هەواڵی وڵاتەکەیان دائیرەی مەندوبی سامی بەریتانیا لە بەغدا لە پێشا لە خۆیان نزیك خستەوەو بۆ تەرجەمەی ئەو شتانە کە پەیوەستی بە ڕوسەوە هەبو کەڵکیان لێ وەرئەگرت. ئنجا کە شێخ مەحمود گەڕایەوە سلێمانی بە ناوی ئەوەوە کە کوردەو شارەزای زمانەو متمانەشیان پێ ئەکرد، ناردبویانە سلێمانیو لە حکومەتی کوردستانا بو بە موفەتیشی عام، بەڵام ماوەیەکی کەم لەم مەنسەبەدا مایەوە..

(گـۆرانی بەپیرەوەچـون = نەشـیدی ئیسـتقبال) لـە لایـەن مامۆسـتای بـەڕێزو نیشتمانپەروەر (مامۆستات زێوەر)ەوە ڕێك خراو فێری دەستەی گۆرانی قوتابییە دەنگخۆشەكان كرا. هێشتا شێخ مەحمود لە بەغدا بو كە ئەم گۆرانیە جارجارە لە ناوچەكەی بەردەمی دەبۆو قوتابخانەكەی نمونەی سەعادەت ئەیانخوێندەوە. هیچ جارێ نەبو فرمێسكی شادی بە چاوی زابتەكانو لاوەكانا نەهێنێتە خوارەوە. ئەم حاڵە ڕابردوی كوردی ئەهێنایەوە یاد. خەیاڵی سەرگرتنی ئەو تەقەلایانەی ئەهێنا بە بیرا كە لە ڕێی ئازادیا بەخش ئەكرا. و هیوای گەیشتن بە ئامانجو پەیابونەوەی كوردستانی سەربەخۆی ئەژیاندەوە!..

لە هەمو لایەكی كوردستانەوە پۆلپۆلو دەستەدەستە ئەهالیو عەشایر —بە پێیانو بە سواری— ڕێیان گرتبوە بەر. ڕوەو بەغدا ئەچونو تا دەوری كفریو هەندێكیشیان تا نزیك بەغدا ڕۆیشتبون. ڕێگەوبان بە عەشایری پڕ چەكو سیلاح ڕازابۆوە. وەكو ئەیانگێڕایەوە نزیكەی بیستهەزار سوارێكی كورد ڕژابونە ئەو دەشتە. ئەمانە هەمویان لەگەڵ ئەو دوای خەڵقی كوردستان چاویان بڕیبوە ئاسۆ. بە چەشنی "هیلالی شەوی جەژن" بۆ دیداری حوكمداری كورد ئەگەڕان. لە ئەنجاما شێخ مەحمود جێی هیوای میللەتی كورد دەركەوتو لەدوای سێ ساڵێك دیلیو مەینەتی ڕابواردن لە بەندیخانەی بێگانە بە دەبدەبەو شكۆیەكی شاهانە گەیشتەوە سلێمانی (٣٠ ئەیلولی ١٩٢٢). باسی ئەم بەپیرەوەچونە شكم نیە كە نەنوسراوەتەوە. لەو ڕۆژەشا ئەو هۆیانە كە بۆ گرتنی شریتی سینەما پێویستە لەم وڵاتەدا نەبو. تەنانەت وێنەگرتنیش ئەوەندە باوی نەسەندبو. ئەگەر ئەمانە هەبوایەو یا بۆ ئەو ڕۆژە غەمی بخورایەو ئامادە بكرایە دیمەنەكانی ڕۆژی گەڕانەوەی شێخ مەحمودو بەپیرەوەچونی حوكمداری كورد لەوانە ئەبو كە جوانترین شریتی سینەمای لێ دروست بكرێ. ئەو دیمەنە شیرینانە كە هەر یەكە تابلۆیەكی ڕەنگینو بەنرخی وابو بخرێتە لاپەڕەكانی مێژوی كوردەوە.

ئەمانە ڕەنگە لە بیری ئەوانەشا نەمابێ كە خۆیان لەو ڕۆژەدا لەوێ بونو دیمەنەكان بە بەرچاویانا تێپەڕیوە. بەڵام من تا ماوم لە بیرم ناچێتەوە. ئەو ڕۆژە

چیم دیوەو یا بە بەرچاوما تێپەڕیوە بە سانی شریتێکی سینەما لە مێشکما جێگیر بوەو شاراوەتەوە. جارجارە بە بۆنەیەکەوە -کە بێتەوە بە بیرما- موچڕکێکی سار بە لەشما دێتو ئەکەومەوە لێکدانەوەیەکی بێبنو بێسود! چۆن لە بیرم بچێتەوە کە لەو ڕۆژەدا من ئەم لاپەڕانەی یادداشتم ڕەش ئەکردەوەو لە کاتێکا شێخ مەحمود گەیشتبوە ناو شاری سلێمانی لە لایەکەوە گریانی خۆشیو هەلهەلەی شۆڕە ژنانی مێخەکبەند لە ملو هەیاسە لە پشت، لەولای ترەوە گوڵبارانو قریوەی کچۆڵە خنجیلانەو ئێسك سوکەکانی پەنجە خەناوی فرمێسکی شادی بە چاوەکانما ئەهێنایە خوارەوە. ئەمەش لە بیر بچێتەوە ئەی چۆن ئەوەم لە بیر ئەچێتەوە کە ئەو ڕۆژە سلێمانی ببو بە مەحشەر. هەزاران پیاوو ژن بە چەپڵەڕێزانو دەنگی هەر بژی!، هەزاران قوتابی کوڕو کچ بە بەرگی نەورۆزی کوردەوە گۆرانی نیشتمانیو نەشیدی بەخێرهاتنەوەیان ئەخوێندەوە.. خۆ چریکەی شێرانەی زابتەکانی کوردو "سیرە"ی هەڵکێشانی شیرە بریقەدارەکانیان، شەقەشەقی تفەنگ لەسەرشان کردنی عەسکەر، قڕەی ئوتومبیل، تەقو هوری شێلکی دەمانچەو هاڕەی دەسڕێژی سوارەی عەشایەر، لەگەڵ نالەو گرمەی تۆپ گوێی ئینسانی کەڕ ئەکردو لە هۆش خۆی ئەبردەوە.

لەم دەمی شادیو گریانەداو لەژێر سێبەری شیرو تفەنگا حوکمداری کورد گەیشتە پێشەوە. ئەم قارەمانی کوردە بە چەفتەو هەگاڵی سورمەوە بە سانی ئەمیرێکی عەرەب لە ئەسپەکەی هاتە خوارەوە. چاوێکی بە دەوری خۆیا گێڕا. بەڵام خەڵق لە هۆش خۆیان چوبون. دەنگێکی نێری شێرانە خەڵقەکەی هانیەوە هۆش خۆی. زابتێکی کورد عەسکەرەکانو مامۆستایەکی نیشتمانپەروەر قوتابیەکانی بۆ سەڵاوی حوکمدار وریا کردەوە. لەشکری تازە ڕێکخراوی کوردو قوتابیان لە سەڵاوا وەستان. ئنجا دوبارە چەپڵەڕێزانێکی دورو درێژو گوڵبارانێکی ئێجگار بە دڵسۆزی دەسی پێکردەوەو ئەمانە هەموی تێکەڵ بە ئاوازی شیرینی دەستەی گۆرانی قوتابیەکان بو..

بە پێی بەرنامەجێ کە لە پێشەوە ئامادە کراوە. حوکمدارو مێجەر نۆئیل[٦٧] لە ژورێکی تایبەتیا ماوەیەك ماندویی خۆیان حەساندەوە. ئنجا هەر لە حەوشی ئەو خانوەدا کە بۆ حوکمدار ڕێکخرابو[٦٨] قوتابی مەکتەبەکان ڕیزیان بەست. ئەهالی شاری سلێمانی، گەورەکان، خوێندەوارەکان و زاناکان، خاوەن مەنسەبەکانی حکومەت، زابتەکان، دەستەی توجارو کاسبەکان و ئەو سەرەك عەشیرەتانە کە لە سلێمانی بون هەمویان لە پشت ڕیزەکانی قوتابیەکانەوە جێی خۆیان گرت.

دوای ئەمە حوکمدارو نوئێلی موشاوری سیاسیی، هاتنە دەرەوەو لە سەر پێپلیکەکانی هەیوانەکەدا وەستان. ئنجا من سەرکەوتمە سەر تەختەبەندێکی بەرزو دەسم کرد بە قسە. وتارێکی دورو درێژم خوێندەوە. بە درێژایی وتارەکە چەپڵەڕێزانیش درێژ ئەبۆوە. بە تایبەتی قوتابیەکان. خوێنیان هاتبوە جۆش. حەماسەتی ئەوان کاری کردبوە سەر ئەهالی و عەشایر. ئەوانیش بە سانی قوتابیەکان هاتبونە جونبوش. ئیتر لەوەدا نەمابو کە من وشە بە تەرازوی سیاسەت بکێشم. *باسی دەوری یەکەمی شێخ مەحمودم ئەکردەوە. لە هەڵەکانی ئینگلیز ئەدوام. توانجم تێ ئەگرتن و تانوتم لێ ئەدان. بە کورتی ئەموت لەسەر ئینگلیزەکان پێویستە ئەو هەڵەیە دوبارە نەکەنەوە کە جاری پێشو کردیان. ئەبێ بە ڕاستی پشتی شێخ مەحمود بگرن و هەر لە کونجی مەبەس و قازانجی خۆیانەوە تەماشای ڕوداوەکان نەکەن و ئەبێ باش بزانن کە فریودانی شێخ مەحمود و کورد بە ئەنجام زەرەری بۆ ئینگلیز زیاترە. ئنجا لام ئەدایەوە سەر خۆمان، واتە سەر*

---

[٦٧] مێجەر نۆئیل ئەو زابتە ئینگلیزەیە کە لە ١٩١٨دا هاتە سلێمانی و لە دەوری حکومەتی یەکەمی شێخ مەحمودا موشاروی سیاسی بو. ئەم نۆئیلە بو کە من بە ئەمری شێخ مەحمود دەرسی کوردیم پێ ئەوت و لە تەرجەمەدا بە تایبەتی لە گۆڕینی ئەوراق و قەیدەکانی مالیەو گومرك لە تورکیەوە بۆ فەرەنسزی یارمەتیم ئەداو بەتەما بو لەگەڵی بچمە کوردستانی تورکیا. "ر. ح".

[٦٨] حوکمدار لەماڵی میرزا فەرەجی حاجی شەریف جێی بۆ ڕێك خرابو. ئەو خانوە دوایی بو بە هی میرزا فەتاحی برای میرزا فەرەج و ئەکەوێتە تەنیشت خانوەکەی میرزا تۆفیق قەزازەوەو بەرامبەر ماڵی حاجی ئەمینی کاکە حەمەیە.

کورد، ئەموت لەسەر ئێمەش پێویستە کە قازانجی قەومەکەمان بخەینە بەرچاو. دەس بدەینە دەس یەك‌و ماوەی ئەوە نەدەین کە فریومان بدەن. تەنیا بمانکەن بە کوتەکی دەس، ئەویش بۆ خزمەتی سیاسەت‌و قازانجی بێگانەکان..

کە ڕوانیم نۆئیل تەواو گرژ بوبو. ئنجا بە تیلایی چاو ڕوانیمە شێخ مەحمود. وام هاتە بەرچاو کە قسەکانی پێ خۆش بێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشا نۆئیلی بە تەنیشتەوە بو لەبەرئەوە بە ڕواڵەت لێوی خۆی ئەکرۆشت..

بەو ناوە کە لە لایەن مەجلیسی میللی‌و لیژنەی بە پیرەوەچونەوە کرابوم بە ڕەئیسی تەشریفات، دوای تەواوبونی وتارەکە شوێن حوکمدارو نۆئیل کەوتم‌و لەگەڵیانا چومە ئەو ژورەوە کە بۆ زیارەت‌و چاوپێکەوتنی حوکمدار ڕێکخرابو. خەلقەکە پۆل پۆل ئەهاتنە ژورەوەو من بە پێی ناونیشانیان پێشکەشی حوکمدارم ئەکردن. ئەمانە هەندێکیان دەسی حوکمداریان ئەگوشی‌و بەشێکی هەرە زۆریان دەسیان ماچ ئەکرد. بەشێکی زۆر کەم ئەویش بە پێوە بەڕێ ئەکەوت، کە بە یەك دو وشە عەرزی بەخێرهاتنەوە بکا. حەشاماتەکە ئێجگار زۆرو کات بەشی درێژەپێدانی نەئەکرد. تۆفیق وەهبی لەم حەلەدا هات‌و لە ناو سەبەتۆڵکەیەکی ئاوریشما کە بە تایبەتی بۆ ئەم مەبەسە دروست کرابو دوڕۆزەتێ گوڵی ئاوریشمی دایە دەسم. ئەم گوڵانە لە وێنەیەکی گەڵێ شیرینا بۆ یادەوەری ڕۆژی گەڕانەوەی حوکمداری کوردو خۆشبەختی میللەت ئامادەو بەسەر زوربەی خەڵقا بەش کرابو. دو گوڵەکەی تۆفیق وەهبی دایە دەسم، بۆ حوکمدارو نۆئیل بو. حوکمدار بە سوپاسێکی گەرمەوە بەرۆکی بۆ ڕاگرتم. بەڵام کە ئەوی تریانم کرد بە بەرۆکی نۆئیلدا نەك سوپاسم بکا بە ڕویەکی ترش‌و گرژەوە تێی ڕوانیم‌و ڕەنجاوبونی خۆی لە من جارێکی تریش دەرخستەوە..

ڕەسمی تەشریفات زۆری کێشاو ئەو ڕۆژە تا ئێوارەیەکی درەنگ مێجەر نۆئیل کە نزیك دەرگای ژورەکە لەسەر کورسییەکی ڕەق هەڵتوتابو لە هەستان‌و دانیشتنەوە بەولاوە شتێکی پێ نەبڕا..

* * *

ماوەی خەڵوەتی شێخ مەحمود
و
دامەزراندنی هەیئەتی ڕەئیسەکان (مەجلیسی وزەرا)

دوای ئەوە کە مەراسیمی زیارەت تەواو بو، شێخ مەحمود وەکو ئومێد ئەکرا نەجولایەوەو دەسی بۆ شتێ نەبرد. چوە خەڵوەتەوەو ماوەی دە ڕۆژێ خۆی لە کەس نەگەیاند. من وا بەتەما بوم کە دوای تەواوبونی مەراسیم لێی دور بکەومەوە. بەڵام حوکمدار نەیهێشت و ئەمری پێ کردم لەلای بمێنمەوە. بە ڕۆژ – بە تایبەتی دوای نیوەڕۆ کە کەسی غەیرە نەئەما– ئەچومە ژوری تایبەتی خۆی و گفتوگۆمان ئەکرد. بە تەواوی لە مەبەسی و لەم خەڵوەتەی تێنەئەگەیشتم. بێئۆقرەو کەمباوەڕم ئەهاتە بەرچاو. لەسەر قەرارێ نەئەوەستا. شتی زۆری لە دڵا هەبو. نەیئەزانی لە کوێوە دەسپێبکا و چۆنی دەربخا. لەگەڵ ئەمەشا هەرچۆنێ بو لەژێر ناوی هەیئەتی ڕوئەسادا (کابینە) واتە وەزارەت دانرا و ناوی ڕەئیسەکان لە ژمارەی ١٠یەمی ڕۆژنامەی بانگی کوردستاندا[٦٩] بەم جۆرەی خوارەوە بڵاوکرایەوە:

١–ڕەئیسی ڕوئەسا: شێخ قادری حەفید.
٢–ڕەئیسی داخلیە: شێخ محەمەد غەریب.
٣–ڕەئیسی مالیە: عەبدولکەریم عەلەکە.
٤–ڕەئیسی مەعاریف: مستەفا پاشا.

---

[٦٩] دوای هاتنەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی بانگی کوردستان بەینێکی تر بڵاو کرایەوە، ئنجا لە جێی ئەو ڕۆژنامەی ئومێدی ئیستقلال هاتە بڵاوکرانەوە. من نوسەری ئەم یادداشتە لەگەڵ بوێژی ناودار شێخ نوری شێخ ساڵح، کە لەگەڵ عەلی باپیر ئاغا "عەلی کەمال" لە نوسەرەکانی بانگی کوردستان بوین هەڵسوڕاندنی کاروباری نوسینی "ئومێدی ئیستقلال"مان گرتە ئەستۆ. لە دوای بەینێکیش خۆم بوم بە مودیری ڕۆژنامەکەو سەرنوسەری. "ر. ح".

٥-ڕەئیسی قوای میللی (دفاع): ساڵح زەکی ساحێبقران[٧٠].

٦-ڕەئیسی مەحاکم و شەرع (عەدلیە): حاجی مەلا سەعید کەرکوکی زادە.

٧-ڕەئیسی نافعە: محەمەد ئاغای عەبدوڕەحمان ئاغا.

سەید ئەحمەدی بەرزنجی هەرچەند عینوانی ڕەئیسی ئەمنیەتی عمومیەی درابویە لە هەیئەتی ڕەئیسەکان نەئەژمێرا. چونکە ڕەئیسی داخلیە بە مانای وەزیر ئەهات، دیارە کە (مەرجع)ی ئەمنیەتی عمومیە بو. لەبەرئەمە ڕاسترەکەی ئەوە بو کە بە مودیری ئەمنیەت ناو بنرێ. بەلام ئەحمەد بەگی فەتاح بەگی ڕەئیسی گومرك لەگەڵ بونی وەزیری مالیەشا خۆی بە وەزیر دائەنا و لەگەڵ هەیئەتی ڕەئیسەکان دائەنیشت و کۆئەبۆوە. ئەمەش هەڵەی ئەوی تیا نەبو. وێنەی حکومەتەکە خۆی بەو جۆرە کێشرابو.

شێخ قادری حەفید بەلای ڕیئاسەتی هەیئەتەوە مەنسەبی سوپاسالاریشی هەبو کە بە مانای قائیدی عام ئەهات. هەرچی سدیق پاشایە وەکو لە پێشەوە وتبومان کرابو بە "موفەتیشی عمومی حکومەتی کوردستان"..

* * *

حوکمدار لە خەڵوەت دێتە دەرێ

دوای ئەمە کە حوکمدار چەند ڕۆژێك خۆی لە خەڵق دور خستەوە لە پڕێکا لە خەڵوەت هاتە دەرێ و دەسیکرد بە تەماشاکردنی کاروباری حکومەتی تازە. سەرەتای ئەم دەورەی شێخ مەحمود لە فەرمانی ئیرادە ژمارە ٣ وە دەس پێئەکا کە دەرباری جۆری دەسەلات[٧١] و واجباتی ڕەئیسەکان (وزەرا) لە ژمارە ١٢ی

---

[٧٠] ساڵح زەکی لە ئۆردوی جەیشی تورکا زابت بو. لە دوای شەڕی یەکەمی گێتی لە کاتێکا شێخ مەحمود لە هندستان بو گەڕایەوە و لە عەقرە کرا بە قائیمقام. بەلام کە شێخ مەحمود نێررایەوە سلێمانی، ساڵح زەکی وابزانم بەبێ ئیزنی حکومەت عەقرەی بەجێهێشت و بۆ خزمەتی کوردستان هاتە سلێمانی و کرا بە ڕەئیسی قیوای میللی واتە ڕەئیسی دیفاع.

[٧١] جۆری دەسەلات: نەوعی سەلاحییەت.

بانگی کوردستانا و لە مێژوی ٢٤ی سەفەری ١٣٤١ی ڕێکەوتی ١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢دا بڵاو کرایەوە. ئەم فەرمانە کە عینوانی حوکمداری کوردستانی بەسەرە بو بە شێوەی نوسینەکەیا و بەو جۆرە وشەو تەعبیرو ئیستلاحانەدا کە تیا بو دەری ئەخست کە لە لایەن کەسانی شارەزا بە کاری دەوڵەتەوە دانەنراوە. ئەمەش گوناهی شێخ مەحمودی تیا نەبو. بەڵکو لە ڕوی ئەوانەوە بو کە بە حوکمی زروف دەورەیان ئەداو شێخ مەحمود وا بە دەس و برد پێی دور نەئەخرانەوە.

لەم ڕۆژانەدا دەستەیەك لە ڕەئیسەکانی پشدەر لەگەڵ عەباسی مەحمود ئاغا بە ٣٠٠ سوارێکەوە بۆ دیدەنی حوکمدار هاتنە سلێمانی. عەباس ئاغا کە خۆی بەلاگیری و دۆستی شێخ مەحمود دائەنا بەینێ پێش هاتنەوەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئوزدەمیر ڕێکەوتبو. لە دەرکردنی ئینگلیزەکان لە ڕانیەو لە هەڕەشەی داگیرکردنی سلێمانی لە لایەن تورکەکانی ڕەواندزەوە بەشدار بو و دەسێکی درێژی هەبو. لەگەڵ ئەمەشا کە بە بۆنەی سەردانی حوکمدارەوە هاتە سلێمانی بەرەوپیرییەکی جوان کراو لەو پارەیە کە لە خەزێنەی حکومەتا مابۆوە بەشێکی گەورەو چەوری پێ برا. عەباسی مەحمود ئاغای ڕەحمەتی زیاتر لەوە کە سیاسی بێ یا ڕێگەیەکی تایبەتی بگرێ –کە لەگەڵ قازانجی وڵاتەکەو قەومی کوردا بگونجێ، واتە لە جێی ئەوە کە لە ڕێگەیەکی ڕاست و تایبەتی وا بڕوا بەڕێوە کە بۆ زەعیمێك شایان بێ، تەماشای وەخت و سەعاتی ئەکردو بە پێی کات ئەچو بەڕێوە. نزیککەوتنەوەی لە ئوزدەمیرو تورکەکانی ڕەواندز تەنیا لەبەر ئەوە بو کە بابەکری سەلیم ئاغا بەلای ئینگلیزەکانەوە بە زەعیمی یەکانەی پشدەر ناسرابو..

* * *

شێخ مەحمود لە بەغدا خۆی بەرامبەر بە مەلیك فەیسەڵ‌و مەندبوی سامی چۆن پیشان دابو؟

بە پێی وشەی خاوەنی کتێبەکەی (عراق وعصبة الامم) شێخ مەحمود لە بەغدا لای مەلیك فەیسەڵ‌و مەندوبی سامی‌و گەورەکانی تری ئینگلیز وتبوی:

"پەیمانی سێڤر قەت سەرناگرێت. لەبەر ئەمە نەك سەربەخۆیی تەواو (ئیستقلال) تەنانەت وشەی موختارییەتیش بۆ کوردستان نایەت بە بیرا"[٧٢] وا دیارە کە خاوەن مەنسەبەکانی ئینگلیزو حکومەتی بەریتانیا ئەم وشانەیان بە دڵ بوە. چونکە لەسەر ئەم وشانەی شێخ مەحمود هەر بە پێی کتێبی ناوبراو ئەیانوت: *"؟.. شێخ مەحمود لەگەڵ سیاسەتی بەریتانیای گەورە دەربارەی کوردستان بە تەواوی هاوبیروباوەڕە.."* لە دوای ئەمەشەوە ئەڵێن: *".. بەریتانیای گەورە لەگەڵ حکومەتی عێراقا پێکەوە تێیانگەیاند*[٧٣] *کە تا بتوانن‌و بۆیان بکرێ ئامادەن‌و هەوڵ ئەدەن بۆ بەجێهێنانی هیوای نیشتمانپەروەرەکانی کورد.."* ئنجا ئێمە لەو باوەڕەداین کە شێخ مەحمود لەم وشانە مەبەسی تەفرەدانی مەلیك فەیسەڵ‌و یا مەندوبی سیاسی نەبوە. و لەوەدا شکمان نییە کە تا لە بەغدا بو ئەوەی بە بیرا نەهاتبو جارێکی تر -بێئەوەی هۆیەکی گەورە زۆری بۆ بێنێ- بە گژ ئینگلیزا بچێتەوەو خۆی‌و وڵاتەکە بخاتەوە ئاژاوەو دەردیسەری. بەڵام هەواڵی ئەو ڕۆژەی کوردستان لەوانە نەبو پشتی پێ ببەسترێت.

لەگەڵ ناردنەوەی شێخ مەحمودا بۆ سلێمانی ئەبو هەندێ شتی وا بخرێتە بەر چاو کە سەرگرتنی بەرنامەی ئەو سیاسەتە لە بەغدا کێشرابو بە وانەوە بەسرابو. واتە پێویست بو کە شێخ مەحمود لە سیاسەتی ئینگلیز بە تەواوی دڵنیا بکرێ‌و بە سیاسەتێکی ڕاست‌و بێ تویکڵ ئەو پەڵە ڕەشانە کە لە دەرونیا مابۆوە لابرێ‌و

---

[٧٢] عراق و عصبة الامم L. Iraq et la Societe des Nateuis.

[٧٣] واتە ئینگلیزەکانی بەغداو حکومەتی عێراق لە شێخ مەحمودیان گەیاند.

بسرێتەوە. ئەبو درۆی لەگەڵ نەکرێو هەست بەوە نەکا کە جێی تەواوی باوەڕ نییە. ئەبو فێڵی لێ نەکەن یا هەوڵی ئەوە نەدەن کە تەنیا کوتەکێك بێ بە دەسیانەوە. چونکە شێخ مەحمود وەکو –ئینگلیزەکان بە هەڵە چوبون– لە هەستی میللی بێبەش نەبو، بەڵکو بە پێچەوانەی زانی ناڕاستی ئەوانەوە خاوەنی هەستێکی هەرە بەرزی میللی بو. لە گێتیا تەنیا ئامانجێکی هەبو: سەربەخۆیی کوردستان!! لەبەر ئەمە لەوانە بو کە لە ڕێی ئازادیی کوردا خزمەتی ئینگلیز بکا. بەڵام ئینگلیزەکان لە عاستی ئەوا چاویان بڕی نەئەکرد. ئەیانویست بە بەرتیلو تەماعی دونیا بیکڕن. نەیانئەزانی بیکەن بە هاوپەیمانی خۆیان. بە زۆرو بە فێڵیش نەئەکرا بە مەقاشی دەسو بۆیان نەئەخرایە قەفەزەوە.

لەبەر ئەمە دوای ئەو ڕێکەوتنە سەرزارییە کە لە بەغدا پێکهاتبو[٧٤] شێخ مەحمود هێشتا بەڕێوە بو کە دودڵی کەوتبوە بەینەوەو ئەگەر بە هەندێ قسە باوەڕ بکرێ دوای گەیشتن بە کفری، ئینگلیزەکان بیریان دەربارەی شێخ مەحمود گۆڕیبو. بەڵام تازە کار لە کار ترازابو و نەئەکرا بیسڵەمێننەوە. لەبەر ئەمە بە ناچاری بەوە ڕازی بون کە عینوانی ڕەئیسی بگۆڕێو عینوانی حوکمدار بدا بە خۆی. جگە لەمە مەلیك فەیسەڵیش بە هیوای ئەوە کە تورکەکان لە عێراق دور بخاتەوەو لە لایەن مەسەلەی موسڵەوە بێتە هۆی سەرکەوتنی عێراق بەرامبەر بە کەمالییەکان –*دیسانەوە بە هاودەنگی لەگەڵ مەندوبی سامی بەریتانیا*– *هەروەکو*

---

[٧٤] لەگەڵ شێخ مەحمود لەسەر ئەوە ڕێکەوتبون کە بە ناوی "ڕەئیسی مەجلیسی میللی کوردستان"ەوە هەڵسوڕاندنی کاروباری حکومەتی سلێمانی بگرێتە دەسو لە بەرابەری ئەمەدا ئۆزدەمیرو تورکەکان بە هێزێکی میللی کورد –کە زابتەکانی جەیشی عێراق بۆ دامەزراندنی ئەو هێزە هاتبون– لە ڕەواندز بکاتە دەرەوەو بە وشەیەکی ڕاستو ڕەوان، عێراق لە ئاژاوەو لە عائیلەی تورك بپارێزێ. مەسەلەی موسڵ لەژێر ناوی کوردستانا بۆ عێراق بهێڵێتەوە، بەڵام لەگەڵ هەمو ئەم خۆبەختکردنە کە لە ڕێی قازانجی ئەوانا ئەیکرد تەنانەت کەرکوکو هەولێریشیان ڕاستو ڕەوان بە کورد دانەئەناو لە ژێرەوە هەوڵیان ئەدا کە نەخرێتە ژێر حوکمی شێخ مەحمودەوەو لەگەڵ کوردستانی عێراق یەك نەگرێتەوە..

دانی نا بە حوکمداریی شێخ مەحمودا پەیمانی ئەوەشی دایە کە لە وێنەیەکی فراوانا موختارییەت بدرێ بە کوردستان..

بەڵام شێخ مەحمود بەمانەوە نەوەستاو هەموی مانگێکی پێ نەچوبو کە ئیتر عینوانی حوکمداریشی گۆڕی بە عینوانی مەلیکی کوردستان[٧٥] (تشرینی دوەمی ١٩٢٢). ئنجا دەسی کرد بە داواکردنی سەرپاکی ئەو شارانەی کە کوردن و ئەکەونە خاکی کوردستانەوە.

١٩٥٧/٥/١٦

(جزمی پێنجەم تەواو بو)..

[٧٥] مێجەر "ئەدمەندس" موستەشاری پێشوی وەزارەتی داخلیەی عێراق، لەم ڕۆژانەدا لە لەندەنەوە وتارێکی چاپکراوی خۆی بۆ ناردوم کە لە "The Middle East Jornal"داو لە ژێر ناوی "The Kurds of Iraq" بڵاوی کردوەتەوە. لەم وتارەدا ئەدمەندس ئەڵێ: *بەڵام هەوای نەشئەبەخشی کێوەکانی سلێمانی شێخ مەحودی سەرمەست کرد. لەبەرئەمە هەرگفتێکی دابوی و هەر پەیمانێ کە لەگەڵ گەورەکانی حکومەتی بەغدا کردبوی لە بیری چوەوە و زۆری پێنەچو ناوی خۆی نا مەلیکی کوردستان و دەسی کرد بە داواکردنی شارە کوردەکانی ترو هەمو ئەو خاکەی بە کوردستان ناو ئەبرێ و تا سنوری جەبەل حەمرین درێژ ئەبێتەوە..*